
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

=अन्यापि पदावली मार्गस्तु च काभवति। चतुर्णां पुरुषार्थानां मध्ये दुःप्रापत्वमस्यापि मोक्षस्य साधनं तत्स्वज्ञानमपि दातुं समर्थ भगवतः अन्यामीष्टदानेना सामर्थ्यमितिभावः॥=२

२=वक्ष्यमाणेनानर्थकत्वादिना देशविरुद्धत्वादिनाच दोषेण रहितैः

॥१॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ श्रियं दिशतु वो देवः श्रीनाभेयजिनः सदा॥ मोक्षमार्गं सतां ब्रूते यदागमपदावली॥१॥ साधुशब्दार्थसंदर्भं गुणालंकारभूषितं॥ स्फुटरीतिरसोपेतं काव्यं कुर्वीत कीर्तये॥२॥ प्रतिभा कारणं तस्य व्युत्पत्तिस्तु विभूषणं॥ भृशोत्पत्तिकृदभ्यास इत्याद्यकविसंकथा॥३॥ प्रसन्नपदनव्यार्थयुक्त्युद्बोधविधायिनी॥ स्फुरंती सत्कवेर्बुद्धिः

(interlinear glosses: ददातु। विष्णुः। वेदति। बुद्धिः। काव्यस्य। नवीनार्था। विकास)

=गुणाः औदार्यादयः अलंकाराश्च तायमकैर्भूषितं=२

=स्फुटाभिः रीतिभिः गौडीयादिभिः रसैः शृंगारादिभिः उपेतं=२

=अथ परिच्छेदसमाप्तिसादिस्वशास्त्रपरिभाषां संक्षेपेण प्रसंगात् [illegible] प्रतिभादिकारणान्याह=३

=अनेकशास्त्रपरिज्ञानं

=प्रसन्नौदार्यवतां पदानां अनुच्छिष्टानां मर्थानां युक्तिः वाच्यवाचकभावेन संयोजनं तस्याः स्फुटज्ञानसंपादिका=१

१=सदसत्काव्ययोः कारणभूता प्रतिभादि विधा तस्याः स्वरूपमाह॥१॥

Acc. NO. ~~473~~. M-1559
Title - वाग्भट्टालङ्कार.
Author - वाग्भट्ट.
Date - A.D. 1789.
Subject - अलंकारशास्त्र.
folio - 35.
Xerox - 69

= दृष्टांते रूढ्यमाणं पदं प्रत्येकमभिसंबध्यत इति शास्त्रशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबंधात् शब्दशास्त्रं व्याकरणं धर्मशास्त्रं ऋषिप्रणीतागमः। = अर्थशास्त्रं राजनीत्यादि। कामशास्त्रं वात्स्यायनादिकृतं। आदिशब्दाच्छंदोऽलंकाराभिधानकोशगजाश्वरत्नपरीक्षादयो गृह्यंते। =२

= सर्वेषु छंदःसु को । बुद्धिः। = शेषु व्याकरणेषु शास्त्रकाव्यनाटकादिष्व स्खलिता उत्तरोत्तरं वृद्धिमाना। =१

प्रतिभा सर्वतोमुखी॥४॥ व्युत्पत्तिर्द्विविधा सामान्या असामान्या च। तत्राद्या त्रिविधध्वनिग्रहरूपा प्रसिद्धेत्युत्तरामाह॥ शब्दधर्मार्थकामादिशास्त्रेष्वाम्नायपूर्विका॥ प्रतिपत्तिरसामान्या व्युत्पत्तिरभिधीयते॥५॥ अभ्यासस्वरूपमाह॥ अनारतं गुरूपान्ते यः काव्ये रचनादरः॥ तमभ्यासं विदुस्तस्य क्रमः कोऽप्युपदिश्यते॥६॥ बंधचारुत्वोपायमाह॥ बिभ्रत्या बंधचारुत्वं पदाव

= गुरुपारंपर्यमु सा। =२

= प्रतिज्ञाते काव्याभ्यासक्रमोपदेशे आदावभ्यस्यानां छंदसां अभ्यासप्रकारमाह। १

= गुरूपांते इत्यनेन गुरुं विना अभ्यासकरणे काव्ये सौष्ठवं न भवतीति भावः। =२।

२ = प्रतिपत्तिः ज्ञानं सर्वेषां शास्त्राणां सांप्रदायिकमध्ययनमिति यावत् इति लक्षणार्थः॥ =२

२ = अन्त्यस्य संयोगकृतं गुरुत्वं । विसर्गलोपाभावः । विरुद्धसंधिवर्जनं चेति त्रयो बंधचारुत्वहेतवः । विसर्गानुस्वार = कृतं गुरुत्वमपि संयोगकृतमेव । द्विविधप्रकृतिक एकविधः संधिर्विरुद्धः ॥ = ३

॥२॥

(काव्यं कर्तुं)

ल्यार्थशून्यया ॥ वशीकुर्वीत काव्याय छंदांसि निखिलान्यपि ॥ ७ ॥ छंदो वशीकरे सति काव्यचारुत्वकारणमभ्यसेदिति तात्पर्येणाह ॥ पश्यार्द्धगुरुत्वं संयोगाद्विसर्गाणामलोपनं ॥ विसंधिवर्जनं चेति बंधचारुत्वहेतवः ॥ ८ ॥ एतदकरणे बंधेऽचारुत्वं भवतीत्युदाहृत्य दर्शयति ॥ शितेन (उग्रको) रूपाणे विद्धे ते त्वया घोरे रणे कृते ॥ त्वधीराः क्षितिपा भीत्या वने एव गता जवात् ॥ ९ ॥

१ = विरुद्धसंधित्वं
२ = त्वधीराः इत्यत्र
= त्वधीराः इति न कर्त्रे
= त्वा क्षितिपा इत्यत्र
= विसर्गलोपनं न
= कर्त्तव्यं कुत्रचित्
= कोस्ति । तर्हि किं कर्त्त
व्यं नराधी
शान्तपात्रा
सान्तजवात्

= अत्र पूर्वार्द्धे संयोगकृतगुर्वभावः । क्षितिपपदोत्तरं विसर्गलोपः । वन एवेत्यत्र विसर्गैकारांतवद्विविधपदच्छेद = संभवाद्विसंधिः पूर्वार्धवन्निरंतरं दीर्घादय एव गुरुस्थाने न कार्या इति भावः ॥ = ११ ते

वचनेन गता । इत्येवं कर्त्तव्यं = १

3

=शब्दे अर्थप्रयोजनास्वरूपं । =२

एवं शब्दे स्वायत्तीकृते नव्यार्थमुक्त्यभ्यासोपायमाह ॥ अनुल्लसत्स्वानव्यार्थयुक्तावभिनवत्वतः ॥ अर्थसंकलनातत्त्वमभ्यस्येत्संकथास्वपि [वार्तासु] ॥१०॥

उदाहरति । यथा ॥ आगम्यतां [आगच्छतां] सखे [मित्र] गाढमालिंग्यात्र [दृढतरं] निषीद च ॥ संदिष्टं यन्निजभ्रात्रा जायया तन्निवेदय ॥११॥ न अन्यकल्पितार्थं स्वीयकाव्ये योजयेद्दोषादित्याह ॥ परार्थबंधाद्वैरस्यादभ्यासो वाच्यसंगतौ ॥

१ = वाच्यसंगतौ अक्षरार्थसंबंधे परेषां अर्थाः परार्थास्तेषां यो बंधस्तस्मात् यो भ्यासः स न श्रेयान् । यतः कारणात् अनेनाभ्यासेन कवि-स्तस्करो भवति । उक्तं च ॥ परस्य काव्यं स्वमिति ब्रुवाणो विज्ञायते चेदिह काव्यचोरः ॥ विलोक्य मानिन्यमयोग्यहस्ते प्रसेतिको नाम यदेतदस्येति ॥ = १

२ = प्राणत्राणकृते द्विजेषु निहितं स्वापाय तन्मीकृतं विक्रेयं स्वकुटुंब मूर्द्ध सुधतं तत्त्वदंडदानाय च॥ इत्येवं व्ययितं तृणं त्वद [illegible] रिभिः = सर्वं तदप्राप्य भिक्षामो गौर्वहनाक्षमः समभवत् कालीकपाली [illegible] दधे॥ = ३

= अन्यकृतकाव्यार्थो अन्यपूरितः समस्या॥ = २

॥३०॥ सैन स्त्रेयान्यतो नेन कविर्भवति तस्करः॥ १२॥ परकाव्यग्रहोपि क्वचित्का र्य इत्याह॥ परकाव्यग्रहोपि स्यात्समस्यायां गुणः कवेः॥ अर्थं तदर्थानु गतं नवं हि रचयन्नसौ॥ १३॥ अर्थसंकलनाकारणान्याह॥ मनःप्र

।चेतःप्रसन्नता।

।स्वैर्यकी बुद्धिः। ।प्रातः काले [illegible] काव्यं निर्मातुं अभिनिवेशः। पोतः उन्यनअर्थी [illegible] शास्त्राणां अवलोकनं = २

सत्तिः प्रतिभा प्रातःकालोभियोगिता॥ अनेकशास्त्रदर्शित्वमित्य र्थालोकहेतवः॥ १४॥ बंधचारुत्वकारणांतरमाह॥ समाप्तमिव पूर्वार्द्धे

।एते नव्यार्थकल्पनाकारणानि।

= पूर्वार्द्धे अर्थप्र काशनं समाप्त मिव [illegible] सन्धिं न कुर्या त्॥ = १

= उत्तरार्द्धं विनैव आकांतरशब्द बोधजनकं पूर्वार्द्धं कार्यमिति यावत्॥ पूर्वार्द्धे अर्थप्रकाशनं समाप्तमिव कुर्यात्॥ अतः = = द्वितीयपादस्य तृतीयपादस्य च संधिं न कुर्यादिति पूर्वार्द्धतात्पर्यं॥ = १

=समासोयथा ॥ ढक्काध्वनिप्रतिध्वानमुखरास्तुदरीः ... ॥ व्यासोयथा ॥ ...

...अत्र तत्पुरुषो बहुव्रीहिर्वा समास इति संदेहास्पदपदं न प्रयोक्तव्यं ॥ यथा ...

कुर्याद् अर्थप्रकाशनं ॥ तत्पुरुषबहुव्रीही न मिथः प्रत्ययावहौ ॥१५॥ अ

भ्यासविशेषमाह ॥ एकस्यैवाभिधेयस्य समासव्यासमेव च ॥ अभ्यसे

त्कर्त्तुमाधानं निःशेषालंक्रियास्वपि ॥१६॥ क्वचिच्छब्दचित्रादावस्था

नेप्युच्चारविशेषेण लघोर्गुरुत्वं गुरोर्वा लघुत्वं भवतीत्याह ॥ स्यादन

न्तपादान्तेष्वशैथिल्ये लघुर्गुरुः ॥ पादादौ न च वक्तव्याश्चादयः प्राय

...मलं वेदि संन्यासो नतम्मुखं किं कमलमित्य... पन्नुतौ ॥ ... जनयति इति तुल्ययोगिता ॥ =३

॥४॥

=भूर्लोकः।१। भुवर्लोकः।२। स्वर्लोकः।३। जनलोकः।४। तपोलोकः।५। सत्यलोकः।६। स्वर्गलोकः।७। इति ऊर्ध्वभुवनानि॥ तलं।१। वितलं।२। सुतलं।३। रसातलं।४। तलातलं।५। महातलं।६। पातालं।७॥ इति चतुर्दश भुवनानि॥=१

=स्वर्गमर्त्यपाताल अभिधानानि=१

पारिभाषिकान् कांश्चिन्नियमानाह॥ भुवनानि निबध्नीयात् त्रीणि सप्त चतुर्दश॥ अप्यहत्र्यां सितां (उज्ज्वलां) कीर्त्तिमकीर्त्तिं च ततोन्यथा (अकृतां)॥१८॥ वारणं मुत्रमिंदस्य चतुरः सप्त वाम्बुधीन्॥ चतस्रः कीर्त्तयेद्घाष्टौ दश वा ककुभः क्वचित्॥१९॥ चित्रकाव्यकरणे वर्णानुकूल्यमाह॥ यमकश्लेषचित्रेषु बवयोर्डलयोर्न भित्॥ नानुस्वारविसर्गौ च चित्रभंगाय संमतौ॥२०॥

=आदिमध्यांतसदृशवर्णरूपं यमकं।१ अनेकार्थप्रतिपादकः श्लेषः।१ चित्रं गोमूत्रिकादि।१=२॥

१ भवयमकश्लेषचित्रेषु भिन्ने नार्थचित्रस्य श्लेषोपमादेर्ग्रहणं। शब्दचित्रे तु अनुप्रासस्य पर्युदासः।=२

=उत्तरार्द्धे चित्रशब्देन हारादिबंधचित्रमेवा=२

=कारा बंधनालयं। तच्च आगारं च कारागारे तयोः विडंबनं परस्परमनुकरणं। कारा स्याद्बंधनालयमित्यमित्यमरः ॥ =१

=बहूनि बिलानि यत्र तत् एवं विधं वनं श्रितं =२

=न बंदीकृताः इति न =३

।बंदीसमन्वितं यत्र बाणदुःखं

यमकमुदाहरति ॥ शंकमानैर्महीपालकारागारविडंबनं ॥ त्वद्वैरिभिः स
पल्लीकैः श्रितं बहुविडंबनं ॥ २१ ॥ श्लेषमुदाहरति ॥ त्वया दयार्द्रेण विमो

।विमुक्ताः। =।स्त्रियः पक्षे कन्याः।

रिपूणां न केवलं संयमिता नबालाः ॥ तत्कामिनीभिश्च वियोगिनीभि
र्मुहुर्महीपात विधूसरांगाः ॥ २२ ॥ श्लेषे एव डलयोः साम्यं दर्शयति ॥ दे
वं युष्मद्यशोराशिं स्तौतु मे नं जडात्मकं ॥ उत्कंठयति मां भक्तिरिंदुलेखेव
सागरं ॥ २३ ॥ चित्रे विसर्गानुस्वारयोरविद्यमानयोर्ग्रहणे स्थितयोः स्या

=संबुद्धिसामर्थ्यात् युष्मद्विषयिका भक्तिः ॥३

=कथंभूतं मां जडात्मकं जडस्वरूपं कथंभूतं सागरं जलस्वरूपं एतत् श्लोकस्थं च श्लेषोदाहरणं ॥ =२

१ = स्वः स्वर्गे अधीतः प्रसिद्धः सारो बलं श्रेष्ठं वा यस्य सः तथा इंदुः चंद्रः उल्लसितं च चलं च तस्य स्वरधीतसारस्येंदुस्वर = तिविम्बः। यस्य सः तथा इंदुः चंद्र उल्लसितं चंचलं तत्स्वरधीतसारस्येंदुस्वर = लासनं येन तत्। यस्मात् योगिनेन चंद्रोपि विभिनेतीति भावः॥ = १

= धूममार्गेण स्वमंडलमागतो योगी चंद्रेण स्तूयते हंस सूर्यः। १

अत्र चित्रे डलयोरभेदः। २ २

॥५॥ गेवा चित्रभंगो नेत्यक्तमुदाहृत्य दर्शयति॥ चंद्रेडितं चटुलितस्वरधीतसारल्लासनं रभसकल्पितशोकजातं॥ पश्यामि पापतिमिक्षयकारकायम ल्पेतरामलतपः कचलोपलोचं॥२४॥ इति हारबंधचित्रं॥ ॥प्रचंडलनिष्काम प्रकाशितमहागम॥ भावतत्त्वनिधे देव भाल मत्राद्भुतं तव॥२५॥ भवं कानन मत्तेभ भ[illegible]ग्नमायातमः प्रभा॥ विनयात्त्वां स्तुवे वीर विनतत्रिदशेश्वर॥२६॥ द्वौ छत्रबंधौ॥ ॥पारिभाषिकमुपसंहरति॥ अधीत्य

= एतेन सूर्योप मागम्यते = २

उ५

२=अन्योपि महाकाव्याध्ययनविलोकनादिभिर्ज्ञेय इति कवीनामित्यर्थः।=२ १=असतोपि निबंधेनाऽनिबंधेन सतोपि वा॥ नियमेन च जात्या देः कवीनां समयस्त्रिधा ॥१

।उपचयोगात्।

=भुवनानीत्यादुक्तः संकेतः समयः।=१

शास्त्राण्यभियोगयोगादभ्यासवशात्पदार्थपदप्रपंचैः॥ तं तं विदित्वा समयं कवीनां मनःप्रसत्तौ कविता विदध्यात्॥२७॥ ॥५१॥ इति वाग्भटालंकारे प्रथमः परिच्छेदः॥ ॥५१॥ श्री॥ कीर्तिफलकारस्य काव्यस्य किं भाषा शरीरकत्वमित्यपेक्षायामाह॥ संस्कृतं प्राकृतं तस्याऽपभ्रंशो भूतभाषितं॥ इति भाषाश्चतस्रोपि यांति काव्यस्य कायतां॥१॥ उद्दिष्टाश्चतस्रो भाषा निर्वक्ति॥ संस्कृतं स्वर्गिणां भाषा शब्दशास्त्रेषु निश्चिता॥ प्राकृतं तज्जतत्तु

२ध्वनिभिन्नस्य शब्दमात्रस्य काव्यकायत्वमिति भावः।=२

=प्राकृतमनेकधा भवति। एकं तज्जं। तस्मात्संस्कृताज्जातं प्राकृतमित्यर्थः। तेन संस्कृतेन तुल्यं मात्राभेदभिन्नमित्यर्थः। ततो देश्या=१ दिकं। देशेषु कर्णाटादिषु भवं।=१

२=भूतैः पशुपक्ष्यादिभिः मनुष्यभिन्नैः सर्वप्राणिभिः अपभ्रंशस्य पृथक् निर्देशात् ॥ =२३= संस्कृतं प्राकृतं च। संस्कृतप्राकृतमयं नाटकादि मिश्रमुच्यते। गद्यं पद्यं चेति वा गद्यपद्यमयी चंपू कथादि तदपि मिश्रमुच्यते।=३

॥६॥

ल्यं देश्यमादिकम[illegible]नेकधा ॥२॥ अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितं ॥ यद्भूतैरुच्यते किंचित्तद्भौतिकमिति स्मृतं ॥३॥ काव्यं विभजते ॥ छंदोनिबद्धमछंद इति तद्वाङ्मयं द्विधा ॥ पद्यमाद्यं तदन्यच्च गद्यं मिश्रं च तद्द्वयं ॥४॥ दोषान्वक्तुमुपोद्घातयति ॥ अदुष्टमेव तत्कीर्त्यै स्वर्गसोपानपंक्तये ॥ परिहार्यानतो दोषांस्तानेवादौ प्रचक्ष्महे ॥५॥ अष्टौ दोषानुद्दिशति ॥ अनर्थकं श्रुतिकटु व्याहतार्थमलक्षणं ॥ स्वसंकेतप्रक्लृप्तार्थमप्रसिद्धमसंमतं ॥६॥

२= अनर्थकमिति सार्द्धश्लो

१ =लंबं उदरं यस्येति लंबदरस्तं एवं पदं न कर्त्तव्यं एतत्करणीयं प्रथमदोषः । अहं विनायकं वंदे इत्यनेनैव अर्थसिद्धिः । = लंबोदरमितिना मांतरमनर्थकं । हि तु इति पादपूरणं चानर्थकं ॥ =१

१ = यत्पदमनर्थकं प्रजायेत तन्न प्रयुज्यत इत्यन्वयः एवमेव वस्तुतिकर्त्तृर्दि प्रयोज्यं । =१

॥ ग्राम्यं यैर्न प्रजायेत पदं तन्न प्रयुज्यते ॥ दोषाणामपि केषांचिद्विषयांतरे गुणत्वमपि भवतीत्याह ॥ क्वचिदित्यर्धेन ॥ क्वचिद्दोषाश्च विद्वद्भिरेतेषामप्यदोषता ॥ ७ ॥ दोषस्य गुणवत्त्वं दर्शयति ॥ यथा ॥ रम्यं च चंद्रस्त्रियं धत्ते त्वेन त्वमश्मश्रुकरांकुरैः ॥ अत्र हास्यरसोद्देशो ग्राम्यत्वं गुणतां तनुं ॥ ४ ॥ क्रमेण लक्षणोदाहरणान्याह ॥ प्रस्तुतेऽनुपयुक्तं यत्तदनर्थकमुच्यते ॥ यथा विनायकं वंदे लंबोदरमहं हि तु ॥ ८ ॥ द्वितीयमाह ॥ निष्ठुराक्षरम

(interlinear glosses: कुत्रापि । मता । मनीषिभिः । निर्दोषता । केचित् कवय आसाद्य ॥ आरंभिते । निःप्रयोजनं । यथादर्शयति)

२ = सामान्यलक्षणं तु चमत्कारापकर्षत्वं = प्रकृतशब्दबोधानुकूलो योऽर्थोपस्थापकत्वाभावत्वं निरर्थकत्वं = २ दोषत्वं = २

१ = मुख्यार्थापकर्षकत्वं श्रुतिकटुत्वं । इदं शृंगारादिकृतिचित्ररसव्यंजकं काव्य एव दूषणं । ननु वीरादिव्यंजके इति ज्ञेयं । उदाहरणं = स्पष्टं । दूषकता बीजं तु रसास्वादाधिक्यप्रतिरोधः ॥ = १४ = विजयतीति न कर्त्तव्यं किं व्याकरणविरुद्धं । ततः किं कर्त्तव्यं । विजयत इति च कर्त्त = व्यं । इति चतुर्थो दोषः । विपुराभ्यां जेरिति विपूर्वस्य जयतेरात्मनेपदविधानात् । दूषकता = बीजं च साधुत्वज्ञानाच्छाब्दबोधस्य

॥ ७ ॥

२ = विवक्षितार्थबोधानुपूर्वं तद्विरुद्धार्थप्रतीतिजनकत्वं व्याहतार्थत्वं । उदाहरणं भूतल स्थ उदंति । विवक्षिता भूतानां लोपः प्रतीयते स च विरुद्धः विवक्षितशाब्दबोधबाधो दूषकताबीजं = २

त्यंतं बुधैः श्रुतिकटु स्फुटं ॥ एकाग्रमनसा मन्ये स्रष्टेयं निर्मिता यथा ॥ १० ॥ तृतीयार्थमाह ॥ व्याहतार्थं यदिष्टार्थबाधकार्थांतराश्रयं ॥ रंतस्त्वमेव भूपाल भूतले पद्मौ सदा ॥ ११ ॥ चतुर्थमाह ॥ शब्दशास्त्रविरुद्धं यत्तदलक्षणमुच्यते ॥ मानिनीमानदलनो यथेंदुर्विजयत्यसौ ॥ १२ ॥ पंचममाह ॥ स्वसंकेतप्रक्लृप्तार्थं ज्ञेयार्थांतरवाचकं ॥ यथा विभाति शैलोयं पुष्पितैर्वानरध्वजैः ॥ १३ ॥ षष्ठमाह ॥ यस्य नास्ति प्रसिद्धिस्तदप्रसिद्धं विदुर्यः

पद

भावे लक्षणाया अप्युक्तत्वं हि उन्नेयार्थत्वं । अत्र वानरध्वजपदेन धनंजय उपस्थाप्यते । तेन च स्ववाचके षु सर्वेषु पदेषु उपस्थि = तो वाच्ये वृक्षे उपस्थापिते ज्ञान्वयबोधः । अत्र प्रयोजनमंतरा लक्षणादरात्केवल स्वेच्छया प्रतिसंधानेन वैरस्यापादकत्वं दूषकताबीजं = नेया ... नौत्सा भावत्वं अप्रसिद्धत्वं रदमेवासमर्थमित्युच्यते । अत्र हन्तिहिंसा गत्यो रिति हंते र्गत्यर्थकत्वेन स्वगतो महाकविप्रयोगाभावः । दूषक = ता बीजं ...

२= बोधकत्वेपि विवक्षितार्थानुगुणत्वंजसंमतत्वं। इदमेवानुचितार्थमित्युच्यते। अंमसिजातः अंभोजः कर्दमः। अर्थंकथयितुंक्षममपि= सर्वत्रानुचितं नप्रयुज्यते। तमोंभोजशब्दः कमलेनतु पंके संमतः। सप्तमदोषः। वर्ण्यतिरस्कारोपस्थितिदूषकताच •बीजं॥=२

२= उदारताघ्यंजकं पदंचं ग्राम्यं पदं त्रिविधं। ग्राम्यं नागरं। उपनागरं। तत्रस्वरूपशोभाहीनं ग्राम्यं। जातिसुंदरं नागरं। मध्यममुपनागरमिति। पुष्पैः सुरानर्चयिष्येत्यत्र ग्राम्यं। छादयिष्येति। नैवेद्यं समर्पयामीत्यर्थे धान्यं क्षिपामीति ग्राम्यं। अत्र कवेरवैदग्ध्यप्रकर्ष[illegible]सूचकत्वेदूषकत्वं=।३।

था॥ राजेंद्र भवतः कीर्तिश्चतुरोहंतिवारिधीन्॥१४॥ सप्तममाह॥ अनुक्रमप्यर्थमाख्यातुंयन्नसर्वत्रसंमतं॥ असंमतं तमोंभोजंक्षालयंत्यंत्रावारवैः॥१५॥ अष्टममाह॥ यद्यत्रानुचितंतद्धितत्रग्राम्यंस्मृतंयथा॥ छादयिष्यासुरान्पुष्पैः पुरोधान्यंक्षिपाम्यहं॥१६॥ पदात्मकत्वाद्वाक्यस्यतद्दोषाः संतितत्रहि॥ अं पदस्थास्तुयेवाक्यदोषास्तान्ब्रूमहे[illegible]धुना॥१७॥ वाक्यदोषानुद्दिशति॥ खंडितंव्यस्तसंबंधमसंमितंमपक्रमं॥ छंदोरीतियतिभ्रष्टंदुष्टंवाक्यमसत्क्रियं॥१८॥

=खंडितमिति। दंडांशस्य पदस्य प्रत्येकं संबंधात् छंदोभ्रष्टं। रीतिभ्रष्टं। यतिभ्रष्टं। चेत्यष्टौ वाक्यानि दुष्टानीति भावः।[illegible]= सामान्यलक्षणंतु अन्यपदसमभिव्याहारविशेषप्रयुक्तदोषत्वं वाक्यदोषत्वं॥=१।

=ननुपदस्यदुष्टत्वे वाक्यात्मकस्य काव्यस्य किमित्यत आह॥ पदात्मकत्वाद्वाक्यस्य तद्दोषाः संतितत्रहीत्यर्थेन। पदसमूहो वाक्यं। तथा च पदस्य दुष्टत्वे वाक्यमपि दुष्टमेव नाशोपादोषोत्तरभारीरमिवेतिभावः। अ॥१८॥ वक्ष्यरसंगत्यावा[illegible]वाक्यदोषान्वक्तुंप्रतिजानीते। अपदस्थाइतिस्पष्टं॥=३।

14

२ = यं जितं इंद्रः स्तौति इत्ययं वाक्यादिप्रवेशात् खंडितदोषः । दूषकताबीजं चात्र वाक्यांतरेणाकुलीभावः ॥ = २

३ = संबंधीति । स्वार्थान्वयोपस्थापकपदासन्निहितत्वं व्यस्तसंबंधत्वं । इदमेव संकीर्णत्वमित्युच्यते । उदाहरणे हृतां आद्य इत्यादि = पदयोः सान्निध्याभावः । सान्निध्याभावो दूषकताबीजं ॥ = ३

॥ ८ ॥

४ = शब्दार्थाविति विवक्षितशाब्दबोधे आकांक्षितयावदर्थबोधकसंस्कृत[illegible]माणयावत्पदोपस्थाप्यार्थानाम् आकांक्षितत्वं संमितत्वं तद्भिन्नत्वं असंमितत्वं । अत्रैकन्यूनाधिककथितपदानां अपुष्टार्थस्य चांतर्भावः । वक्ष्यमाणपद्यमुदाहरणमित्यर्थः ।

उद्देशक्रमेण विशेषलक्षणान्याह ॥ वाक्यांतरप्रवेशेन विच्छिन्नं खंडितं मतं ॥ यथा

प्रागुसदास्वामी यमिंद्रः स्तौति वाजिनः ॥ १९ ॥ व्यस्तसंबंधं दर्शयति ॥ संबंधि

पदं दूरत्वे व्यस्तसंबंधं उच्यते ॥ यथा[illegible]ः संपदं ज्ञो दयानत्यानि वो हृतां ॥ २० ॥ ता ३

असंमितमाह ॥ शब्दार्थौ यत्र न तुल्याविध्यनाविव संमितौ ॥ तदसंमितं [illegible]

मित्याहुर्वाक्यं वाक्यविदो यथा ॥ २१ ॥ मानसौकः पतद्यानदेवासनवि

लोचनेः ॥ तमोरिपुविपक्षारिप्रियां दिशातु वाजिनः ॥ २२ ॥ अपक्रमं लक्षयति ॥

= १ प्रियं दिशात्विति विवक्षितोऽर्थः । अत्राधिकपदत्वं व्यर्थविशेषणत्वाद् अपुष्टार्थत्वं च । अत्र वक्ष्यमाणपदानामाकांक्षाविरहो = दूषकताबीजं । निष्फलत्वमपरे । न्यूनपदे पदज्ञानविरहो दूषकताबीजं । एवमन्यदपि ॥ = १

१ = प्रसिद्धक्रमस्यागो ऽपक्रमत्वं । इदमेव भग्नक्रमत्वमित्युच्यते । प्रसिद्धक्रमो [illegible] । लोकशास्त्रप्रसिद्धः । प्रकृतवाक्ये पक्रमोपसंहार =
कृतस्था । तत्रोदाहरति । यथेति । भुक्त्वानंतरं स्नानं गुरुदेववंदनानि लोकशास्त्रविरुद्धानि । अत्र कवेः वर्ण्यस्य वा मौर्ख्यप्रागल्भ्यं दूषकताबीजं ॥ = १
२ = स जयति जिनपतिरित्यत्र गुरुस्थाने लघुर्वर्त्तते । इति छंदोभ्रष्टदोषः । वर्त्तनाद्यालस्यौ [illegible] नामितिप्रथमवर्णादिस्थे नगणनिषेधात् । = २

३ = यत्र प्रारब्धा रीतिः तस्याः अनिर्वाहस्तद्रीतिभ्रष्टं । यथा स श्रीमान्जिनो जयति । किंभूतः इंद्राद्यमरवंदितः । अत्र प्रथमपादे असमासपदसत्त्वे वैदर्भी रीतिः द्वितीयपादे भूयः समासवत्त्वात् गौडीया रीतिः अतः कारणात् इदं रीतिभ्रष्टं । ३

अपक्रमं भवेद्यत्र प्रसिद्धक्रमलंघनं ॥ यथा भुक्त्वा कृतस्नानो गुरून्देवांश्च वंदते ॥ २३ ॥ छंदोभ्रष्टमाह ॥ छंदःशास्त्रविरुद्धं यच्छंदोभ्रष्टं हि तद्यथा ॥ स जयति जिनपतिः परब्रह्म महानिधिः ॥ २४ ॥ रीतिभ्रष्टमाह ॥ रीतिभ्रष्टमनिर्वाहो यत्र रीतेर्भवेद्यथा ॥ जिनो जयति सश्रीमानिंद्राद्यमरवंदितः ॥ २५ ॥ यतिभ्रष्टमाह ॥ पदांतर्विरतिः प्रोक्तं यतिभ्रष्टमिदं यथा ॥ नमस्तस्मै जिनस्वामिने सदा नेम ये हि ते ॥ २६ ॥ निरसत्क्रियमाह ॥ सत्क्रिया पदहीनं यत्तद् [illegible] सत्क्रियमुच्यते ॥ यथा सर

२ = छंद इति । स्पष्टलक्षणा । दूषकताबीजं चात्र काव्यत्वहानिरिति स्पष्टमेवा २

१ = पदांत इति । अत्र शक्ते पदं न तु सुबंतं । तन्मध्ये यतिकरणे पि शोभा सा नाभावात् । पदांते सा शोभां व्रजति पदमध्ये सजति चेत्तत्र तत्र [illegible] विवक्षित = स्यात् । विरतिः यतिः । उक्ष्ये स्वामिने इति पदमध्ये मिकारोत्तरं यतिरिति । अत्र शोभानाशप्रतिसंधानेन चमत्कारविरहो दूषकताबीजं । = २

…नास्ति। कुत्र सन्तुलत्वं अनेनेनेतदुक्तं। यदस्यार्थोऽ क्रीर्यः नुसंस्थेव नवेन चिदुक्तीता इति। [illegible] स्यासं स्येव नास्ति॥ =१
=सक्रियेति। सत्वाक्यार्थानुकूलं क्रियापदं धातुपदं सत्क्रियापदं। यथा। अपि लोकयुगं दृशावपीतिनैषधीयुपदस्थं व्यतिभाते इति पदं। तादृशेन =
=हीने। अथ क्रियापदस्यं ताभावतः। अत्र उक्ष्येस वैत्रितीयां तानुगुणं क्रियापदं नोक्तं। अध्याहर्तुमप्येवं न शक्यते। सं पूज्यास्कवीते [illegible] स्यध्याहारेणानु=
॥ १ ॥ गौरवपौनरुक्त्यापत्तिश्चेति दुष्टतरं स्यात्। महावाक्यार्थानवबोध एव दूषकताबीजमिति। एवमष्टौ वाक्यदोषाः निरूपिताः। =१२= अत्र कुटजहा…

स्वैतीपुष्पैः श्रीरवं डैर्घुस्तुणैः स्तवैः ॥२७॥ अथार्थदोषान् संगृह्णाति ॥ देशकाला-
गमावस्थाद्यादिषु विरोधिनं ॥ वाक्येष्वर्थं न बध्नीयाद्विशिष्टं कारणं विना ॥२८॥
उक्तदोषानुदाहरति ॥ प्रैवे शैचैत्रस्य स्फुटकुटजराजीस्मिनदिशि प्रचंडे मार्तंडे
हिमकणसमानोष्ममहसि ॥ जलक्रीडायातं मरुसरसि बालद्विपकुलं मदेनांधं वि-
ध्यंत्यसमशरपातैः प्रशामिनः ॥२९॥ दोषनिरूपणमुपसंहरति ॥ इतिदोषविषनि-
षेकैः रकलंकितमुज्ज्वलं सदा विबुधैः ॥ कविहृदयसागरोत्थितममृतमिवा[illegible]स्वाद्यते क-

=देशकालेति। देशः मार्वादिः। कालः उष्मादिः। त्रिविधः आगमः वेदशास्त्रादिः। अवस्था बाल्यादिः। द्रव्यापि पृथिव्यादीनि आदिना स्वर्गनरकदेवतिर्यङ्मृगपक्षिविरुद्धरसादीनां परिग्रहः। तेषु विरोधिनं तदि-
षयकविरोधग्रस्तान् अनेकं अर्थं गजक्रीडा योग्य तडागकुंज विकासादिकं। कारणविशेषं विना न पदे वादिवृत्तिं विना वाक्येषु काव्येषु न निब=
ध्नीयात्। अनेन मकारेण सर्वे अर्थदोषाः संगृहीता भवंतीति भावः॥ =२१ =दोषविषकणैः। इति [illegible] विशेषकारणसद्भावे तु विरुद्धार्थं न=
=धर्मनिबध्नीयात्। यथा। नैषधमध्ये॥ अस्यक्षोणिपतेः परार्द्धपरया लक्षीकृताः संख्यया प्रज्ञाचक्षुरवेक्ष्यमाणतिमिरप्रख्याः किला=
कीर्तयः॥ गीयते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वंध्योदरान्मूकानां प्रकरेण कूर्मरमणी दुग्धोदधे रोधसि॥१॥ अत्र मूकानां प्रकरस्य गानमयु=
क्तं दुलक्ष्यासंख्येव नास्ति। सप्तैव स्वराः नाष्टमः। कूर्मरमण्या दुग्धमेव नास्ति। क्वतद्दधिः। क्वचत [illegible] धः प्रज्ञाचक्षुभिर्योतिमिरवेक्ष्य

…सक्षेत्रसमये विरुद्धः नस्यव [illegible] काल एव भावात् इति कालविरुद्धोयं। मार्तंडे हिमकणसमानशीनलताद्य विरुद्धा [illegible] असमशरपातैः प्रशमिनो [illegible] विध्यंतीत्यागमविरुद्धं [illegible] कायव्रतविशिष्टं कारणं तत्र न दोषः। यथा। लेदेशिनारीनयनाम्बुवारिभिर्नरेंद्रनिर्मलितपत्रवल्लिभिः। सुरासिसि[illegible] [illegible] विजानुजैरजाय [illegible]

१=अदोषाविति। शब्दार्थौ। काव्यमिति यावत्। अभिव्यक्तये ज्ञानाय। यथाशास्त्रं। भरतस्सत्वानु[illegible]सारेण। नतु स्वयंतया। सर्वथा दुष्टकाव्ये = पि तु किंनामानः किंस्वरूपाश्च अभिव्य
क्तानु स्मृतं नैवालंकारेभ्यो भ्यर्हितत्वेनादौ गुणनिरूपणमिति भावः। = १ = २ यद्यपि दोषाणामभावः एव गुणास्साधयति। तथापि = क्ति नं स्यादतो ब्रू मइति संबंधः २

२=औदार्यमिति। रससामानाधिकरण्यसत्वेपि उत्कर्षहेतुत्वं गुणत्वमिति गुणसामान्यलक्षणं। अलंकारे = ष्वतिव्याप्तिवारणाय सत्यंतं। सामानाधिकरण्यं च यत्र न वा। केचित्तु गुणानां रसधर्मत्वमाहुस्तन्न। मधुरो वर्ण रै १ इत्यादि प्रतीति विरोधात्। ते च औदार्यादि २ = पदानामिति।

इति वाग्भटालंकारे द्वितीयः परिच्छेदः॥ ॥२॥ गुणनिरूपणे संगतिं दर्शयति। अदोषा = गुणानुदिश = ति। = २

वपुः श्लाघ्यार्थं प्रशस्यते न यैर्विना॥ तानिदानीं यथाशक्ति ब्रूमोऽभिव्यक्तये गुणान्॥१॥ औ
दार्यं समता कांतिरर्थव्यक्तिः प्रसन्नता॥ समाधिः श्लेष ओजोऽथ माधुर्यं सुकुमार
ता॥२॥ औदार्यं लक्षयति। = पदानामर्थचारुत्वप्रत्यायकपदांतरैः॥ मीलितानां यदाधानं तदौदा
र्यं स्मृतं यथा॥३॥ उदाहरति। गंधेभविभ्राजितधामलक्ष्मीलीलांबुजछत्रमपास्य राज्यं॥
क्रीडागिरौ रैवतके तपांसि श्रीनेमिनाथोऽत्र चिरं चकार॥४॥ समता कांतिश्च

अर्थसौदर्यप्रतीतिजनकपदांतरसंबद्धानां पदानामाधानं यत्तदौदार्यं। स्वार्थचारुत्वप्रत्यायकपदघटितत्वमिति। मीलितानां = सौकुमार्यं तदा = केचित्तु। विकटत्वं च बंधस्य कथयंति उदारतां॥ वैचित्र्येण प्रपद्यंते तेन नृत्यंतः पदक्रमाः॥ विकटत्वं पदानां नृत्यत्प्रायत्वमित्यर्थः। गंधलीलाक्रीडाश्रीपदैः
गुणाद्यर्थः। ३ = अत्र गंधशब्देन इभानां चारुत्वं लीलाशब्देन छत्रस्य चारुत्वं प्रतिपादितं। इभादिशब्दचारुत्वप्रत्यायकै
प्रतीतिहेतुत्वादौदार्यगुणः काव्यस्य। = २

१= बंधस्येति। विषमत्वाभावः समता। येन प्रकारेण उपक्रमस्तेनैवोपसंहार इति यावत्। तदुक्तं। प्रतिपाद्यं प्रतिश्लोकमेकमार्गपरिग्रहः। दुर्बंधोदुर्वि=
भावस्य समतेति मतो गुणः इति। कांतिनिर्वचनं तस्य व्याख्यावयवार्थ एव। तदुक्तं। कांतिरुज्ज्वलत्वमित्याहुः लौकिकार्थानतिक्रमात्। पुराणचित्रस्थानीयं
॥१०॥ तेन नव्यं कवेर्वचः इति ॥=१॥=२ उपक्रमोपसंहाररीत्यादि सर्वप्रकाराणामेकरूपत्वात् बंधस्य दुर्विभाव्यत्वाच्च समता। कुचकलशश्लोके=॥२॥

बंधस्य यद्वैषम्यं समता सोच्यते बुधैः ॥ यदुज्ज्वल[illegible]त्वं तस्यैव सा कांतिरुदिताय

।समतामुदाहरति।

या ॥ ५ ॥ कुचकुलशविसारिस्फा[illegible]रलावण्यधारामनुवदति यदंगासंगिनी हार

यष्टिः ॥ असदृशमहिमानं तामनन्योपमेयां कथय कथमहं ते चेतसि व्यंजया

=कांतिमुदाहरति=३

।लोकप्रसिद्धतयोरीतिवर्णनात् कांतिरस्मिन् श्लोके॥

मि ॥ ६ ॥ फलैः कृपाहारः प्रथममपि निर्गत्य सदनाद् नासक्तः सौख्ये क्वचिदपि

१=पदशेषत्वादिति। पदैरेवशेषत्वात्। अवधारणे नान्यप्रमाणाप्सेयत्वमिति सर्वार्थः।

पुरा जन्मनि रतनी ॥ तपस्यन्श्रांतं ननु वनभुवि श्रीफलदलैः रचं डैः खंडैर्दोश्च्यि

।अथ व्यक्तिं लक्षयित्वोदाहरति च।

रमकृतपादार्चनममुं सौ ॥ ७ ॥ यदनेयत्वमर्थस्य सार्थव्यक्तिः स्मृतौ ॥ खेलैसेन्य यूथा१

=कांतिरुदाहरता॥ ...नवगणिता...

अस्येताः संख्याः त्रयोऽर्थेन्नाने शब्दः करोति हि न्यानं अविद्यमानार्थविषयकं वाच्यार्थबोधजनककाव्यबोध्यत्वमर्थव्यक्तिः। तदुक्तं। पश्चादवगति
यत्रार्थव्यक्तिहेतुत्वात्सोऽर्थव्यक्तिः स्मृतो गुणः इति। लक्ष्यं लक्ष्ये चेति। सूर्यासंतताभावप्रत्यक्षस्वरूपयोग्यकालत्वं रात्रित्वं। सूर्यप्रत्यक्षस्वरूपयोग्य
दिवारूपकालस्य केनापि प्रमाणेनासिद्धः रात्रित्वं हि तपन्यासेन काव्यं शाब्दयतीत्यर्थव्यक्तिः ॥=१

१=प्रसन्नतायाः लक्षणमुदाहरणेन दर्शयति। प्रसिद्धेति। स्पष्टं। ओजो माधुर्यमोर्व्यजनकादि घटितं वक्ष्यमाणतया एवमेव निबद्धं नमं= लक्षणं। तद्वद्ये वाञ्छितार्थप्रदो इति विशेषणात्स्य प्रसादत्वं।=१

२=ससमाधि रिति। स्पष्टं। लक्ष्ये तु अशोकानां गुणः पल्लवत्वं नकृत्वं। यथा सिद्ध स्वगुणः पल्लवितत्वं निवेशित इति ससमाधिः॥=२

रंजसालुमेस्वर्यैरात्रिरभ्रद्दिवाँ॥ ८॥ झटित्यर्थापकत्वं यस्य सन्निः सोच्यते बुधैः॥ कल्पद्रुम इवाभाति वांछितार्थप्रदो जिनः॥ ९॥ सोदाहरणं समाधिं दर्शयति॥ समाधिर्यदन्यस्य गुणोन्यत्र निवेश्यते॥ यथाश्रुभिररिस्त्रीणां राज्ञः पल्लवितं यशः॥ १०॥ श्लेषमोजश्च लक्षयति॥ श्लेषो यत्र पदानि स्युः स्यूतानीव परस्परं॥ ओजः समासभूयस्त्वं तदर्थेष्वति सुंदरं॥ ११॥ श्लेषमुदाहरति॥ उदायस्योद्गीतं सहसहरी भिर्वनचरैर्मुहुः श्रुत्वा हेलोद्धृत धरणि भारं भुजबलं॥ दशो दृष्ट

३=श्लेषो यत्रेति। पदानां संधिकृतनिबिडत्वं श्लेषः। ओजो लक्षणं स्पष्टं। केचित्तु पदन्यासस्य गाढत्वं मवदं तोजः कवीश्वराः। अत्रे नाधिष्ठिताः प्रायः राज्ञः श्रोत्ररसायनमिश्याद्भुः। तत्र गाढत्वं पदसंधिवत्त्वं तत्र श्लेषत्वं यद्द्वल्लसबों धत्वं तदा समतागुणः। तत्र तद्गुबों धत्वं। अतितरां दुर्बोधत्वं तदा प्रसन्नता क्लिष्टदोषत्वं स्यादिति।=३

१=प्रसत्तिरिति। शीघ्रमर्थबोधकत्वं सा प्रसत्तिः। यत्र प्रसत्तिस्ततः अर्थविलंबेनार्थबोधकत्वं सार्थव्यक्तिरिति विवेकः। प्रसत्तिरेव प्रसादः। तदुक्तं। सरस्वतीकंठाभरणे॥ यत्तु प्रागल्भ्यमर्थस्य प्रसादः सोभिधीयते इति॥=१

१=ते प्रसिद्धाः कुलशिखरिणः कुलपर्वताश्चमत्कारस्य भयस्याचमदित्सया यं भये वर्तते। उद्रेकमुत्कर्षं पिदधिरे। आच्छादयंति स्म। अपिधान= तिरोधानपिधानाच्छादनानि निचेस्यमरः। अस्माभिरेवैकैव लोभूमिभारः कथं धर्तुं शक्यते इति भयात्कुलाः संतः राज्ञो भुजबलं भूमिभारधार= ॥११॥ णसमर्थं दृष्ट्वा भयं जग्मुः॥ अत्र श्लेषः स्पष्ट एव। ओजो गुणस्तरार्धे दर्शितप्रायं॥=१

दर्भांकुरनिकरदंभात्पुलकिताश्चमत्कारोद्रेकं कुलशिखरिणस्तेपि दधिरे॥१२॥
तदथैषति सुंदरमित्यनुकृत्वा तत्प्रयेनैवोज उदाहरति॥ समराजिरस्फुरदरिन रेन्द्रकरिनिकरशिरः सरससिंदूरपूरपरिचयेनेव वारुणितकरतलो देव शक्ति॥ =भातीति शेषः२
॥१३॥ माधुर्यसौकुमार्ये लक्षयति॥ सरसार्थपदत्वं यत्तन्माधुर्यमुदाहृतं॥
अनिष्ठुराक्षरत्वं यत्सौकुमार्यमिति यथा॥१४॥ आद्यमुदाहरति॥ प्रतापदीपांज नराजिरेव देवत्वदीयः करवालएषः॥ नोचेदनेन द्विषतां मुखानि श्यामायमाना॥

२=सरसेति। अर्थश्च पदं च अर्थपदे। सरसे अर्थपदे यत्र तत्त्वं। अर्थस्याभ्यर्हितत्वेन अजादित्वेन च पूर्वनिपातः। अर्थस्याबंदकारित्वेन पदानां च पृथक्कार्यसमासान्यतरवत्वेन सरसत्वं बोध्यं। एतदेवोक्तमन्येनापि। बंधे पृथक्पदत्वं च माधुर्यं कथितं बुधैः। अनेन द्विपदन्यासः कामं धारामधु= श्च्युताः। पृथक्पदत्वमिति रूपलक्षणं॥ अल्पसमासो मध्यसमासो वा ग्राह्य इति। सौकुमार्यं स्पष्टं॥=३

निकर्षं वृतानि ॥१६॥ सौकुमार्यमुदाहरति ॥ फणमणिकिरणालीस्यूतचंचन्नि
चोलः कुचकलशनिधानस्येव रक्षाधिकारी ॥ उरसि विशदहारस्फारतोमुज्झि
हानः कनति करसरोजे कुंडलीकुंडलिन्याः ॥१५॥ गुणनिरूपणमुपसंहरति ॥
गुणैरमीभिः परितोनुविद्धं मुक्ताफलानामिव दाम रम्यं ॥ देवीसरस्वत्यपि कंठ
पीठे करोत्यलंकारतया कवित्वं ॥१६॥ ॥५॥ इति श्रीवाग्भटालंकारे तृती
यः परिछेदः ॥५॥ ॥ श्री ॥ दोषैर्मुक्तं गुणैर्युक्तमपि येनोज्झितं वचः ॥ स्त्री

=गुणालंकारमुद्भिक्षितमिति काव्येविशेषणप्रविष्टानां प्राप्तावसराणामलंकाराणां तात्पर्यतः सामान्यलक्षणं दर्शयन्निरूपणं प्रस्तौति ।१

१=दोषैरिति ॥ तथा च काव्यशोभान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वमलंकारत्वमित्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ =१

२=गुणैरिति । देवी सरस्वत्यपि अमीभिः पूर्वोक्तैर्गुणैः शौदार्यादिभिः सर्वैश्च परितः समस्तेन गुच्छाकारेण च अनुविद्धं स्यूतं कवित्वं काव्यं मुक्ताफलानां दामेवालंकारतया कंठपीठे करोति । किं पुनर्न विदग्ध इति भावः ।२

१ = अलंकारान्विभज्योद्दिशति। चित्रमित्यादि पंचभिः। अलंकाराः द्विधाः। शब्दालंकाराः। अर्थालंकाराश्च। तत्राद्याश्चत्वारः। अंत्याः पंच = त्रिंशत्। तत्र शब्दालंकारानुद्दिशति। चित्रमित्यर्द्धेन। आनंदजनकश्रावणप्रत्यक्षविषयत्वं शब्दालंकारत्वं। मानसप्रतीतिमीदृतेवा = ॥१२॥ र्थालंकारत्वं। चित्रमित्यादिचतुष्टयम् कान्ताः अलंकाराः। ध्वन्यालंक्रियाः शब्दालंकाराः स्वार्थः। श्लेषपुनरुक्ताभासाभ्यां षष्ठि निकेचित्। अर्थालंकारानुद्दिशति। अर्थेत्यादिसार्द्धचतुर्भिः। अर्थालंकृतयः। अर्थालंकाराः। आतिरित्यादि। = १

रूपमिव नो भाति तद्वदेवालंक्रियोज्झितं ॥१॥ अलंकारान्विभज्योद्दिशति ॥ चित्रं वक्रोक्त्यनुप्रासौ यमकं ध्वन्यलंक्रिया ॥ अर्थालंकृतयो जातिरुपमा रूपकं तथा ॥२॥ प्रतिवस्तूपमा भ्रांतिमानाक्षेपोऽर्थसंशयः ॥ दृष्टांतव्यतिरेकौ चापह्नुतिस्तुल्ययोगिता ॥३॥ उत्प्रेक्षार्थांतरन्यासः समासोक्तिर्विभावना ॥ दीपकातिशयौ हेतुः पर्यायोक्तिः समाहितं ॥४॥ परिवृत्तिर्यथासंख्यं विषमः सहोक्तिः ॥ विरुद्धावसरः सारः संश्लेषश्च समुच्चयः ॥५॥ अप्रस्तुतप्रशंसा स्यादेकावल्यनुमापि च ॥

२= यत्रेति ॥ यत्र काव्ये प्रसादे सति अङ्गसंधितद्रूपैरक्षरैः अङ्गानि वस्तुनो वयवाः संधिः अङ्गद्वययोगस्थानं । तत्र वस्तु एतानि निरूप्यन्ते यैस्तैर्वर्णैः= वस्तुनो हारछत्रपद्मादेः कल्पना रचना । तच्चित्रं । एतादृशकल्पनाभावेऽपि यत्र चित्रकृत्त्वाद्वाच्यचमत्कारकारि । चित्रमिति बुद्धिकृत्त्वात्तदपि चित्रं ।= एतेन खड्गमुरजहारादीनां संग्रहः । हारादिवस्त्वाकारप्रदर्शकवर्णविन्यासवत्काव्यत्वं चित्रत्वमित्यर्थः ॥=२

३७ ३८ ३९

परिसंख्या यथा प्रश्नोत्तरं संकेत एव च ॥ ६ ॥ यथोद्देशं लक्ष्यलक्षणे प्रदर्शयन्नादौ
चित्रस्याह ॥ यत्राङ्गसंधितद्रूपैरक्षरैर्वस्तुकल्पना ॥ सत्यां प्रसत्तौ तच्चित्रं तच्चित्रं
चित्रकृच्चयत् ॥ ७ ॥ उदाहरति । पद्मबन्धचित्रमुदाहरति ॥ जनस्येनयनेस्या
नेध्यानेनरेनच्छिनत्त्विनः ॥ उनः पुनर्जिनः पीनज्ञानध्यानघनः सनः ॥ ८ ॥
गोऽनादवलुपन्नं ॥ गोमूत्रिका च ॥ गणनरगणवरकरतरचरणपरपदचारण
गजनपथकथक ॥ अमदनगतमदगजकरयमबलरुममयजयभयघन

३= जनस्य नयनस्थानः चक्षुः कार्यकारी ध्यानेन शब्दस्तुत वेदरूपो यस्य सः ॥=३

२= गणेति ॥ नराणां गणो वरतरः श्रेष्ठः तत्कल्प कुरुतरेति करोति दृशोचरणौ यस्य सः परपद पदस्थानां चारणगानां रणमार्गगता नां जनानां पथं पथानं कथयति ॥ अमदननिः कामा गतः मदो येषां ते तादृशान् गजान् करोतीति तथाविधं यमं लक्षणया रिपुं लातीति नियच्छतीति तथा जने कार्थत्वा =२
प्रशस्तनां । रुममयजयतीति प्रभावेन । भयमेव घनं वनं तस्य दहने अग्निः । गणपा गणपतेस्तस्यापि गणत्वान्नामैकदेशात् गणशब्दस्येति । संजय उत्कर्षेण व

१=कः सुखकारी काकुः ध्वनिविशेषो येषां ते ककाकवः। कंकाः जलवायसाः। केकावाणी अंकः चिन्हं येषां ते केकांकाः। केकांकाश्च ते केकिनश्च केकांककेकिनः = मयूराः। कोकाश्च कवीकाः। कं कांश्च केकांककेकिनश्च कोकाश्च कंककोकांककेकिकोकाः। ककाकवश्च ते कंककेकांककेकिकोकाश्च ते येषामे कारं दिनी यत्र कुः भूमि= र्यत्र सः। केन वायुना उपलक्षितं कं पानीयं यत्र सः ककः। न कुकुत्सितं यत् कं पानीयं तत्र ओकः स्थानं येषां ते अकुकोकसः। काकाः एव काककाः। अकुकोकसश्च ते= काककाश्च तेषां अङ्कान्तरो यत्र सः। अञ्चां वेदांगानां काकुः वक्रोक्तिः कुकति जल्पति इति अकुकुकेकः एवंविधः कः ब्रह्मास यस्य सः अकुकुकेको= =कः नारायणस्तस्य कुः भूमिर्यत्र सः=

स्वर ज

कौ क के कि को कै कं कुः ककैः ॥ अंकुकोकः कांककाकं अकुकुकेकांककुः ॥१२॥ का १ एवंविधः समुद्रः=१

एकव्यंजनं ॥ व्यंजनच्युत्याचित्रमाह ॥ कुर्वन्दिवाकराश्लेषं दधच्चरणडंबरं ॥ दे

वयोभाकसेनायोः करेणुः प्रसरत्यसौ ॥१३॥ करेणुरिति पदात्ककारच्यु

तो रेणुरिति ॥ क्रमप्राप्तां सावांतरभेदां वक्रोक्तिं लक्षयति ॥ पूर्वस्मै तौ दपरं वा

च्यं मुपादायैन्तरप्रदेः ॥ भंगश्लेषमुखेनाहं यत्रैव वक्रोक्तिरेवसौ ॥१४॥

सा द्विधा ॥ भग्नपदवक्ता ॥ श्लिष्टपदवृताचेति ॥ तत्राद्यां वक्रोक्तिमुदाहरति ॥

२=कुर्वन्निति। हे देवराजन् असौ करेणुः गजः पुष्पाकसंबंधिन्याः सेनायाः प्रसरति अग्रे गच्छतीति। विपक्षे वृत्ता कीदृक् आदिवा स्वर्गेण कराश्लेषं सूर्या सम्बंधं कुर्वन् सूर्य परं ऊर्ध्वं प्रसारयन् इत्यर्थः चरणानां डंबरं स्थौल्यं दधत्।

३=वक्रविवक्षितार्थ। १=३ पूर्वस्मिन् श्लोकस्यार्थनिष्कर्षार्थः। वक्त्रप्रतिवक्त्रभेदे सति विवक्षितार्थे इतरार्थप्रगटनं यत्र काव्येन तत्र वक्रो=

करेणुपदात् सस्वरककारं च्युतौ रेणुरवशिष्यते। तत्पक्षे। हे देवमौभाकसेनायाः असौ रेणुः दिवाकराश्लेषं सूर्याच्छादनं कुर्वन् सन् चरणस्य = संग्रामस्य डंबरं आडंबरं भयानकत्वं दधत् कुर्वन् सन् प्रसरति। विस्तृतो भवति ॥ =२ =क्तिः। सस्वरं तमपकुतिः यावर्ण नायेतिभिनिरूप्यार्थः =३

२ = पथि मार्गे । पक्षे पथिकस्य पांथस्य = २ पा १

प्रीतः । २

।पूर्वपूर्वाचारमर्यादां । १ ।सज्जनः । ।मूर्खैः पत्रैश्च । = ।निरक्षरैः अकाराक्षररहितैश्च ।

॥१३॥

२ = जारः अन्यत्र विट इति पदादिकारच्युता वटः वृक्षः । २

२ = धर्मेति । धर्मे अधर्मे च विजानंति ते तथा साधूनां पक्षस्य पाते नाशे समुद्यताः गुरूणां विद्यागुरूणां उपदेष्टॄणां वंचने प्रतारणे निष्ठाः कृतनिश्चयाः नराः केदुःखिता कुत्सितो नायिका ...

वनदहन ॥९॥ एकस्वरचित्रं ॥ मूलस्थितिमधः कुर्वन्नैर्जुष्टोगताक्षरैः ॥ विटः सेव्यः कुलीनस्य तिष्ठतः पथिकस्य सः ॥१०॥ विट इति पदादिकारच्युतं ॥ बिंदुविसर्गयोरपि तन्नादिषु स्वरमध्यपाठान्तदनुपदमेवतच्चित्रमाह ॥ यद्वा नानुस्वारेत्यन्यत्वादननुस्वारं चित्रमाह ॥ धर्माधर्मविदः साधुपक्षपातसमुद्यताः ॥ गुरूणां वंचने निष्ठा नरके यांति दुःखिताः ॥११॥ वंचने इति पदाद्बिंदुच्युतं ॥ हलवन्तच्चित्रमुदाहरति द्वाभ्यां ॥ ककाकुकेकके

...ति । प्रायुक्ती स्यकोऽर्थः । वंचन पदाद्बिंदुच्युतौ लब्धोऽर्थांतरं । यथा । धर्माधर्मौ यथातथ्येन विदन्तीति तथा । साधूनां पक्षपाते सहाय्ये समुद्यताः गुरूणां निष्ठास्तत्सरः । के नरः दुःखिता यांति न केपीत्यर्थः । नरपदोत्तरं विसर्गग्रहणेन व्याकुर्मात् । न थालेअनुस्वारविसर्गाभ्यां रहितं चित्रं प्रदर्शि...

...णावर्णं ... तेषां वनिता ...

१ = तुरगस्य आननं यस्य सः तस्य किंनरस्येत्यर्थः। वक्षसः। तुरंगवदनो मयुरिस्समरः। = १

१ = मक्षयोः किंनरस्य उरः = १

॥१४॥

नाथ मयूरो नृत्यति तुरगाननवक्षसः कुतो नृत्यं ॥ ननु कथयामि कलापिनं इह सुखलापी प्रिये कोस्ति ॥ १५ ॥ अस्यामुदाहरति ॥ भर्तुः पार्वति नाम कीर्तय न चेत् त्वां ताडयिष्याम्यहं क्रीडाब्जेन शिवेति सत्यमनघे किं ते श्रगालः पतिः ॥ नो स्थाणुः किमु कीलकोन हि पशुस्वामी नु गोप्ता गवां दोलाखेलनकर्मणीति विजया गोर्या गिरः पांतु वः ॥ १६ ॥ क्रमप्राप्तमनुप्रासं लक्षयति ॥ स्वर तुल्यमक्षरावृत्तिरनुप्रासः स्फुरद्गुणः ॥ अलसदस्यात्सेकानां ला

१ = मयूर पक्षे केकसुखलापी कलापी नं कलापिनं सुखेन प्रकीर्तितमिसेकाक्षरनिचंदइति ॥ = १

१ = तुल्येति। तुल्यश्रुतीनां समानजातीयानामक्षराणामावृत्तिरनुप्रासः। सोपि स्फुरद्गुणः प्रसादयुक्तः। अदूरावस्थितिकोवा अदूरानियताक्षरावृत्तिस्समनुप्रासत्वमिति निष्कर्षः। अनियतेति यमकव्यावृत्त्यर्थं। तं विभजते। अनलसदइति। अनुप्रासो द्विधा छेकलाटानुप्रासभेदात् = १

१=अलंश्लोकस्यायमभिप्रायः। अयमतत्पदवर्णावृत्तिमत्त्वाच्छेकोमधुरोनुप्रासः॥ स्फुटम्दृश्या प्रथमेपादेमधुरावृत्तिः। द्वितीयेप्रौढा=
वृत्तिः। चंद्रेत्यादि=
तृतीयेतुपदसमासदन्त्रासंयोगानांसत्त्वात्परुषा। चतुर्थेमदेतिदर्शितप्रायं। एवंलंकलंकेतिसरूपावृत्तिर्ल्लाटोपिदर्शितप्रायः।
पाठेपिसएवार्थः। चंद्रचंद्रे साव निर्लभ्यते॥=१

यनांतस्यदश्चसः॥१७॥ छेकानुप्रासमुदाहरति॥ अलंलंकलंकश्शृंगारकर

प्रसरहेलया॥ चंद्रचंडीशनिर्माल्यमसिनस्पर्शमर्हसि॥१८॥ लाटमुदाह

रति॥ रणेरणविदोहत्वादानवान्दानवद्विषा॥ नीतिनिष्ठेनभूपालेभूरियंभू

स्सयाकृता॥ पादानुप्रासमाह॥ त्वंप्रियाचेच्चकोराक्षिस्वर्गलोकसुखेनकिं॥

त्वंप्रियायदिनस्यान्मेस्वर्गलोकसुखेनुकिं॥१९॥ सकृदावृत्तिछेकानुप्रा

समुदाहरति॥ एकैकत्रैपात्रैस्वकलत्रवक्त्रेनेत्रामृतैर्बिंबितमीक्षमाणे॥

१=एकत्रश्लोकस्यायमभिप्रायः। अत्रातिशयोक्तिः। प्राचांपूर्वमर्थालंकारः। अत्रबिंबितपपौममादेल्य=
नियतानंतरितसजातीयवर्णानांसकृदावृत्तेः सकृदावृत्तिछेकः॥=१

३=रणइति। कश्चि
त्सखीप्रत्याहा हेमृ
पालचूडत्वयाइ
यंभूः कूर्मिः भूः
कृताउसम्नेवकृ
ता। सत्त्वावतीरा
कृता। अयेनत्प
दस्या[illegible]छ्लाटः॥३

=त्वमिति। स्पष्टः
त्वत्प्राप्तोइहैव
स्वर्गसुखादप्य
धिकंसुखमिति
भावः। त्वदप्रा
प्तौप्राप्तमपिस्व
र्गसुखंदुःखमि
वेतिभावः। नलि
दंयमकमेवेतिवा
च्यंभिन्नवाच्यक
स्यतत्वात्॥=२

28

२=स्यादिति। भिन्नवाच्यानां पृथगर्थानां पादपदवर्णानामावृत्तिर्यमकमित्यर्थः। अत्रैकाक्षरयमकस्यापि प्राचीनैः स्वीकाराद्वर्णस्य वर्णेन च=
वर्णानां च वर्णादिति स्वरूपैकदेशानन्तरं द्वंद्वः। ननु प्रासस्य वारणाय भिन्नवाच्येति। मुख्यार्थबाधे सतीति पूरणान्तमर्जितं गर्जितमित्यादावर्थान्तर=
संक्रमितवाच्ये ध्वनौ नातिप्रसंगः तद्भेदानाह। संयुतासंयुतादिमध्यान्तगोचरमिति विशेषणाभ्यां। अयमर्थः। यमकं द्विधा। संयुतमसंयुतं चेति।
द्विविधं पुनस्त्रिधा। आदिगोचरं मध्यगोचरं अंतगोचरमिति। तद्देवं षड्भेदाः संयुतादिगोचरं संयुतमध्यगोचरं संयुतांतगोचरं। असंयुतादिगो=चरं। असंयुतम=ध्यगोचरं। असं=युतांतगोचरं=चेति। षड्विधम=पि पादपदवर्ण=भेदेन त्रिविधमि=ति अष्टादशाय=मकभेदाः॥=२

॥१९॥ पश्चात्स्वपौरस्त्रीधुरस्संपुरस्तान्मन्मादकस्त्रिघदुम्भ्रमिपालैः॥२०॥ सभेदं यम-
कं लक्षयति॥ स्यात्स्वादेपदवर्णानामावृत्तिः संयुताऽयुता॥ यमकं भिन्नवाच्या-
नामादिमध्यान्तगोचरं॥२१॥ क्रमेणउदाहरति॥ दयांचक्रे दयांचक्रे सन्तान-
स्मादवान्विते॥२२॥ विश्लोकत्वमन्मव्यावृत्तये आह॥ यशस्ते [illegible] समुद्रान्त-
दारौरगारैः॥ सुदारौरगारैः समानांगकान्तैः॥[illegible]॥ दिषामुद्धतानांनिहंसि
त्वमिदं॥ मुदंभोधराणामुदंभोधराणां॥२४॥ उदाहृतमेवान्यं मुख्यमुदा-

(मध्यपाद यमकं)

३=दयामिति। हे हर मकानुसन्तानसल्लवं धिनी दयामनुकंपां चक्रे तस्मात्कारणात् विनंदयं दयांचक्रे दत्ता नाच्। संयुतादिगोचरं पादयमकमिदं=३

=यत्नाइति। हे ईदृते सत्वयशः समुद्रान्त आरजगाम। ऋगतावित्यस्माद्धातोर्लिट्। अथ चलमुद्धतानां अनम्राणां द्विषां शत्रुभूतानां धराणां
पर्वतानां मुदं हर्षं निहंसि विनाशय। किंभूतस्य ते उरगारैः गरुडस्य समानां अंगकांतिर्यस्य सः गरुडवद्दिव्यकांतिरित्यर्थः। किंभूतस्य उरगारैः सप्तरां
येउरगाः ते अरयो यस्य। यद्वा तेषां अरिः तस्य किं धराणां उत ऊर्ध्वं अंभोधराः मेघाः येषां। यद्वा उत्कृष्टस्य अंभसः धरास्तेषां। अत्र पूर्वार्द्धे संयुतमध्यगोचरं
पादयमकं। उत्तरार्द्धे संयुतांतगोचरं पादयमकं।

१= विभातीति। ऊर्जितेन राजते स तथा। तत्संबुद्धौ हे ऊर्जितराजमान हे अजविघ्नोपरेषां शत्रूणां मारणस्य हंतुः ते तव रामा शोभा। जाया = भूतारूपलक्ष्मीर्वा सदेव निरंतरमेव विभाति। अथ च हे सदैवा दैवेन भागधेयेन सह वर्तमाना। तेजसा अर्जितः राजभ्यः राज्ञां मध्ये वा मानः सत्कारादिर्यस्य तथा येन तत्संबुद्धिः। अनेन दाशरथिरुच्यते। हे राम ते रणस्य संग्रामस्य नास्ति परमा उत्कृष्टा यस्याः सा तथा। विभा शोभा। अतिउत्कृष्टेत्यर्थः। पूर्वस्य विभा

२= सारंगेति। विभाति रामा परमारणस्य विभातिरामा परमारणस्य॥ सदेव तेजोर्जितराजमाने सदैव तेजोर्जितराजमाने॥ २५॥ असंयुतपादयमकभेदानुदाह [...]ग॥ इदं संयुतगोचरंपादयमकं॥ अ

सारंगवयसांनिध्यराजिकाननं मृगतः॥ सारंगवयसांनिध्यदारुणांतिर्रिरे वाघचरणस्यां ते पाठे संयुतादि

स्वर्रै गिरेः॥ २६॥ आसन्नदेवा नरराजराजिः स्वैस्तयनाम्यि यमत्र नगरौ॥ क्री रा ४ गोचरं संयुतां तगोचरं च

गृहनीयत्र दिगंतनागा आसन्नदेवा नरराजराजि॥ २७॥ अमरनगरस्मेरा पादयमकं भवती॥ =१

दीर्णां प्रपंचयन्निस्फुर[...]सोरतरुचयेंकुर्वाणानां बलक्ष्मेरहसं॥

(interlinear gloss: वि [...]स्तारयति। स्फुरद्देवतरुसमूहे। [...]। बालरक्षाणो। बलेनोजसा [...]मसमर्थं रहसं वेगं।)

(left margin:) रेः शिखरे अग्रतः पुरतः सारंगरूपं गवयानां नैकप्यनेन राजते तत्तथा। सारंगश्च वयसां चैतेषां निधिः स्थानमिति यावत् अदारुणं अभीषणं सुप्रवेशमिति यावत् काननं अस्तीति शेषः।

अत्र असंयुतं आदिमध्यगोचरं पादयमकं॥ =३॥ १= आसन्नेति। अत्र अद्रौ आसन्नाः देवाः यस्यां सा = तथा उच्चैः उन्नतानां तदानां इयं पुरो वर्तमाना राजिः नरराज इति नद्भिः तु [...] राजेव ॥ वा नरराणां राज्ञा नो महावानरा सेराजते इति [...]

राजते क्षितिः। यत्राद्रौ न देदिगंतनागाः दिग्गजाः क्रीडा रूते क्रीडार्थं आसन्नाः। अत्रासंयुतमाद्यंतगोचरं पादयमकं॥ =२

२= रंभेति। हे अवकः। अवती रक्षति। अवः स एवं अवकः तस्य संबोधनं हे अवक। रंभारामा कदलीरामा। कुः भूमिः रामा मनोज्ञास्तीति शेषः=
कथंभूता कुः कमलानां आरंभो यस्यां सा कमलारंभा। पुनः किंभूता। कुरबकाणां वृक्षाणां कमला शोभा यस्यां सा। अथ च रंभाः देवांगनाः तत्तुल्याः=
रामाः स्त्रियो यस्यां सा रंभारामा॥ कुः भूमिः अरं अत्यर्थं अस्तीति शेषः। अबककमला। बकरहितपानीया। पुनः कथंभूता कुः। भा रामा। भैः नक्ष=
त्रैः आसमंतात् रामा मनोज्ञा। पुनः कथंभूता कुः न कुत्सितः रवो येषां ते अकुरवकाः इत्ता हंसाः उज्वला अत्यर्था हास्यो कमलाः हरि

॥१९॥ हंसहंसुरैरायांतीनां नरेन्द्रानगेऽन्वहं सुरतरुचयैकुर्वीणानां वलक्षैमरेहंसौ रवौ ॥ [illegible]

रंभारामा कुरबकपकमलारंभारामा कुरबककमला॥ रंभारामा कुरबककमला

रंभारामा कुरबककमला॥२०॥ अथ पद्यमकभेदानाह॥ हारीतहारीततमे

पधनेसेवालसेवालसहंसमंभः॥ जंबालजंबालमलं दधानं मंदारमंदारववा

युरद्रि॥२१॥ नेमिर्विशालनयनो नयनोदितश्रीरस्त्रां तव बुद्धि [illegible] भवो

विभवोपि नूयः॥ प्राप्तदेतिनगरोल्लगराजितत्रेस्तृतेनचारुजगदे

(interlinear glosses:) नयेन नीतिः उदिता श्रीः नामी सेन सः आति [illegible] | विगतसंसारः | [illegible] | घोरकादिवः जगे | प्रसि दे

(left margin:) २= हारीतेति। हारी तैः पक्षिविशेषैः हारी मनोज्ञः आ श्रय च मंदारैः वृक्ष भेदैः। उद्यामंदार वो वायुरत्र एताह शः एवं अद्रिः नं विस्तीर्णं सेवालं नासे वा तस्या ममलसाः हंसाः

(right margin:) [illegible] यस्या सा। इदं सर्वतोभद्रपा दयमकं। आदि गोचरादिबकु भेदयुक्तस्यात् [illegible]

मलसाः हंसाः यत्र तत् तथा। बाले कोमले जंबाले जंपंकं जंजलं अतिशायेन दधानं [illegible] अंभः पानीयं धृते। अत्र संयुतादि

हारीतादि [illegible] नामायकत्वे॥=२२= नेमिरिति कस्यायमभिप्रायः इदं संयुतमध्यगोचरं पदयमकं। इदं एताद्वग्मेव सर्वत्र लायमक [illegible]

जगदेकनाथः ॥३०॥ यदुपांतिकेषु सरलाः सरलाय दन्त्युच्चकंति ह
रिणा हरिणा ॥ तदिदं विभाति कमलं कमलं मुदमेत्य यत्र परमा परमा ॥३१॥
कांतारंध्रमौ पिककामिनीनां कांतां वाचं क्षमते स्म सोढुं ॥ कांतारतेऽस्मिन्
ध्वनि वर्त्तमाने कांतारविंदस्य मधोः प्रवेशे ॥३२॥ चकार साहसं यु
द्धे धृतोल्लासा हसं चया ॥ दैन्यं त्वां साहसं प्राप्ता द्विषां सोत्साहसंततिः ॥३३॥
गिरां श्रूयते कोकिला कोविदा रंयतस्तदनं विस्फुरत्कोविदारं ॥ मुनीनां

॥१८॥

वसत्यत्र ठो कोविदारं न च व्याधश्चक्रे क्वतौ कोविदारं ॥२४॥ सर्वमप्येय
मकं पुनर्द्विविधं सकृदावृत्तिरूपं असकृदावृत्तिरूपं च। तत्र सकृदावृ
त्तिपादयमकं षड्विधं प्रदर्श्य असकृदावृत्तिपादयमकस्यैकविधत्वात्
रंभारामेति संप्रदर्शितं पदयमके संयुते सकृदावृत्तिभेदं प्रदर्श्यासंयुते त
त्र असकृदावृत्तिं प्रदर्श्य तस्मिन्नेव सकृदावृत्तिभेदानाह॥ सिंधुरोचित
ठतांगसखुकी सिंधुरोचितमुपेत्य किंनरैः॥ कंदराजितमदस्तटं गिरेः कं

दराजितमल्हस्त्रिगीयते॥२५॥वसन्तसरोगोत्रजनोनकस्मिसरंसरोगोयदि
राजहंसः॥गीतंकलंकोनकरोतिसिद्धःशैलेकलंकोस्मितकानने स्मिन्॥२६॥
जहुर्वसंतेसरसीनवारणा॥बभुःपिकानांमधुरानवारणाः॥रसंचकामोह
नकोविदारकंविलोकयंतीबकुलान्विदाकं॥२७॥पादांतरकृतभेदानुदाह
त्यैकपादेपिएतेभेदाःसंभवंतीतिदर्शयितुंउदाहरति॥वरणाःप्रसूननि
करावरणामलिनांवहंतिपटलीमलिनां॥तरवःसदात्रशिखिविजातर

॥१९॥

रः सरसश्च भाति निकटे सरसः ॥३८॥ पूर्वोक्ताः भेदाः अर्द्धवृत्ताऽपि। कचि
चित्संभवंतीति दर्शयति॥ यथा यथाद्विजिह्वस्य विभवः स्यान्महत्तमः॥ त
था तथास्य जायेत स्पर्द्धये वमहत्तमः॥३९॥ पूर्वोक्तस्यलाटानुप्रासत्वाद
ह। अथवा संयुतासंयुतरूपयमकमाह॥ दास्यतिदास्यति कोपादास्यति
सति कर्कशानुशापं॥ भवति [illegible] भवति ह्यनर्थो भवतिमितस्तेन बहुक
त्वं॥४०॥ अर्द्धवृत्ते पादयमके संयुतप्रकारः कथं स्यादित्याशंकायामाह॥

कुलैतिमिनयोदन्नकरेणूनांनदीव्यतिः॥नदीव्यतिकरैणूनांप्राणीनांगण
नांपिका॥७१॥सुप्रासंगिकानुपदयमकभेदानुदाहस्य वर्णयमकंसंक्षेप
तउदाहरति॥गंगांबुधवलांगाभोमुमुक्षुध्यानगोचरः॥पापान्निर्हरिः
पायास्तसःसज्ञानोजिनःसतां॥७२॥जगदालकीर्त्तिमुत्रंजनयरतु
द्दामधामदोःपरिघः॥जयतिप्रतापभूषाजयसिंहःक्ष्माभृदधिनाथः॥७३॥
मामाकारयनेरामासासामुदितमानसा॥यायामदारुणछायानानाहेला

॥१९॥

मयानना॥४४॥एवं शब्दालंकारान्निरूप्य यथोद्देशमर्थालंकारान्निरूपयितु
माह॥स्वभावोक्तिः पदार्थस्य सक्रियस्याक्रियस्य वा॥जातिर्विशेषतो रम्या
हीन[illegible]त्रास्तार्भकादिषु॥४५॥क्रमेणोदाहरन्क्रियोक्तिरूपां जातिमाह॥
बर्हावलीबुबकुलकांचिरुचोविचित्रभूर्जत्वचारचितचारुदुकूललीलाः॥
गुंजाफलग्रथितहारलताः सहेलं खेलंति खेलगतयोऽत्र वनेशबर्यः॥४६॥आर
त्तनित्तघोरणिभीसणबअणुक्करोकुरंगच्छि॥उल्लसिरबीसमुअबणबिणि

१ =उपमानेनेति। यत्रालंकारे उपमानेन करणव्युत्पत्त्या उपमितिकरणेन सह उपमेयस्य कर्मव्युत्पत्त्या उपमितिविषयस्य सादृश्यं तद्भिन्नत्वे सति तन्मतम् =
योधर्मवत्त्वप्रत्यये नवादिनाव्ययेनेवादिना तुल्यार्थेन शब्देन समासादिना समासे न उपमितं व्याघ्रादिभिरित्यादिसूत्रेण विहिते न गम्यते सा उपमा मतेत्यर्थः॥=
योधर्मवत्त्वप्रत्ययेन वारणाय सत्यं तं। यावद्धर्मकरणे। संभवः। यत्किंचिद्धर्मकरणे सर्वत्रातिप्रसंगो नो रूपः पदं प्रयोधर्मकं।=
भिन्नत्वे सति रूपो धर्मवत्त्वमुपमेयमिति निष्कर्षः। अनन्वयवारणाय सत्यं तं। अनुयोगिप्रतियोगिनोः प्रकरणलाभात्। तथा च उपमाच भिन्नत्वे सति तन्मतान्रूपो धर्मवत्त्वमुपमेयमिति=
न च्चिदं सर्वत्राति व्याप्तं पदार्थं मात्रस्य तथात्वादिति चेन्न। अनुयोगिप्रतियोगिनोः प्रकरणलाभात्। तथा च उपमा द्विधा। पूर्णा न्यूना च। उपमेयोपमा=
फलितार्थः। सा च चतुर्धा। प्रत्ययोपमा अव्ययोपमा। शब्दोपमा। समासोपमा चेति। तत्र च न्यूनत्वं तत्तल्लक्षणेषु उपमादि धात्वा। पूर्णा न्यूना च। उपमेयोपमा वाचकशब्दप्रयोग=
न सादृश्यसमानधर्मप्रतिपत्तौ पूर्णा। चतुर्णामन्यतमाभावे न्यूना। इयमेव लुप्तोपमेत्युच्यते। न त्राप उ नहिं धा। श्रौती। आर्थी च। चतुष्टयवाचकशब्दप्रयोग। उपमानादिन्यूनता=
श्रौती। वाचकपदप्रयोगाभावे विमर्शे चतुष्टयप्रतीतिः सा आर्थी। श्रौती आर्थी च पुनर्द्वेधा। समासांतर्गता। तदनंतर्गता च। न्यूनोपमा चतुर्धा॥ उपमानादिन्यूनता=

वेसो दसमुहो एसो॥४७॥ क्रमप्राप्तां उपमां लक्षयति। उपमानेन सादृश्यमुप-
मेयस्य यत्र सा॥ प्रत्ययाव्ययतुल्यार्थसमासैरुपमा मता॥४८॥ एवं च अनेककवि-
प्रयोपमायां पूर्णोपमामुदाहरति॥ गत्या विभ्रममंदया प्रतिपदं या राजहंसाय-
ते यस्याः पूर्णमृगांकमंडलमिव श्रीमत्सदैवाननं॥ यस्याश्चानुकरोति नेत्र

= तत्र भेदाः। न्यूनायामपि श्रौत्यादिभेदाः संभवंति। एकस्यैवोपमेयस्य बहूपमानोपादाने व्यत्यये वा मालोपमा। सापि द्वेधा। समस्ता असमस्ता च। पूर्वपूर्वोपमेयं उत्तरो=
त्तरोपमानं यत्र सा शृंखलोपमा। रशनोपमेति केचित्। यत्रोपमेयोपमानयोर्विशेषणविशेषणानि चोपमीयंते। अखिलोपमा। विशेष्यस्योपमाने प्रधानोपमा। विशे=
षणोपमाने अंगोपमा। अन्योपमाननिषेधेन परस्परं यत्रोपमेयोपमानभावस्तत्रोभयोपमा। उपमेयोपमेति चोच्यते। उपमानोपमेययोः सदृशासमसंख्यविशेषण=
योगे कल्पितोपमा। असंभवत्कल्पनयोपमाकरणं संभाव्योपमा। इमामेवोत्प्राद्योपमामाह महाराजः। एकान्तिन्यायोक्तिरिति प्राञ्चः। इयं द्विधा। कविकल्पिता। लोकप्रसिद्धा च=
एतदुभयस्वरूपं तन्नाम्नैव निरूप्यते। एकत्रैवोपमानोपमेयभावकरणे अनन्वयोपमा। केचित्तु तद्भिन्नत्वरूपविशेषणाभावात् अनन्वयाख्यमलंकारांतरमिति वदंति। कल्पि= वस्तुतस्तु स्वातंत्र्यमेवैतस्य साधु। इवादिप्रयोगस्या
ताकल्पितसाधारणस्यैव भेदस्यात्र विवक्षितत्वादुपमाभेद एवायम्। अन्यथा सादृश्यप्रतीतौ न प्रयोगानुपपत्तिरित्यन्ये।

२०

पुगुलं नीलोत्पलानि श्रिया तां कुंदाग्रदंतीस्यजन् जिनपती राजीमती पातु वः ॥४९॥ चंद्रवद्वदनं यस्या नेत्रे नीलोत्पले इव ॥ पक्वबिंबं हसत्योष्ठः पुष्पधन्व धनुर्भ्रुवः ॥५०॥ मज्जमरिज्जमाणसस्स विनिश्चंदो साअरस्स ससिणव्व ॥ तुह विरहे ली इमुहं सकुइअं सूहअकुसुअं व ॥५१॥ तण्णमह वीयरायं जिणंदमुद्दलिअदिढयरकसायं ॥ जे समणं वसरीरमणं सरिरं वसुपसण्णं ॥५२॥ ये देव भवतः पादौ भवखादाय याश्रिताः ॥ ते लभंते दुतां भव्यां श्रियेतद्द्वयाश्चतीं ॥५३॥ आलोकनं च वचनं च निगूहनं च यासां स्मरन्नमत्तव

२०

त्मरसंसत्रास्त्व॥ तासांक्किमंगपिशितास्रपुरीषपात्रंगात्रंविचिंत्यसरूहस्रो
ननिराकुलोस्मि॥ ५४॥ कूलेवचंद्रस्यकलंकमुक्तामुक्तावलीवोरुगुणप्रप
न्ना॥ जगत्त्रयस्याभिमतंददानाजैनेश्वरीकल्पलतेवमूर्तिः॥ ५५॥ विभि
न्नलिंगवचनांनातिहीनांधिकांचतां॥ निवघ्नंतिबुधाःकापिलिंगभेदंतुभे
निरे॥ ५६॥ हिमवल्लीर्तिर्धवलाचंद्रकलेवातिनिर्मलाभवाचः॥ ध्वांक्षस्ये
यचदाक्ष्यंनभइववक्षस्त्वतेविपुलं॥ ५७॥ श्रुनीयंग्रहदेवीवत्रस्यक्षंप्रति

भासते॥ खद्योत इव सर्वेशः प्रतापश्च विराजते॥५८॥ सफेनपिंडः प्रोद्दामैरश्वि
शाङ्केश्वतूं खंभ्रतू॥ श्च्योतन्मदः करीवर्षन्नपि घूत्कानवं वारिदः॥५९॥ सुखं चंद्रमि
वालोक्य देवाल्हादकरं लव॥ कुमुदंति सुदाक्षीणि क्षीणभिव्यात्मसंपदां॥६०॥
निजजीवितेशकरजाग्रकलक्षतपंक्तयः स्तुशुभिरे स्मरले॥ कुपितस्मरप्र
हितबाणगणव्रजजर्जरा इव सरोजदृशः॥६१॥ हस्ताग्रविन्यस्तकपोलदेशा
भियोभिलत्कंकणकुंडलश्रीः॥ शिक्षेचनेत्रस्रवदस्तुधारैर्देः कंदलं काचिद

वश्यनाथा ॥९२॥ बहुव्रीरेप्यसावेको यदुवंशोद्भुतोभवत् ॥ किं केतक्यां दलानि स्युः सुर
भीण्यखिलान्यपि ॥९३॥ रूपकं यत्रसाधर्म्यादर्थयोरभिदाभवेत् ॥ समस्तं वाऽ
समस्तं वाऽखंडं वा खंडमेव वा ॥९४॥ कीर्णांधकारालकराजमाना निबद्धतारा
स्थिमणिः कुतोपि ॥ निशापिशाची व्यचरद्दधाना महांत्युलूकध्वनिफेत्कृतानि
॥९५॥ संसार एष कूपः सलिलानि विपत्तिजन्मदुःखानि ॥ इह धर्म एव रज्जु
स्तस्मादुद्धरति निर्मग्नान् ॥९६॥ अमृतं मुखेन नयनेन रुचिं सूरभित्व माजमि

२२

वनासिकया॥ नववर्णिनीवदनचंद्रमसः स्तरुणारसेनयुगपन्निपपुः॥६७॥ ज्यो
त्स्नयाधवलीकुर्वन्नुर्वंरसकुलपर्वतां॥ निद्राविलासकमलमुदेतिस्मनिशाकरः॥
६८॥ अनुत्पत्त्यादिवादीनां वस्तुनः प्रतिवस्तुना॥ यत्रप्रतीयते साम्यं प्रतिवस्तू
पमातु सा॥६९॥ वस्तून्यन्यत्रकुत्रापि तत्तुल्यस्यान्यवस्तुनः॥ निश्चयो यत्र
जायते भ्रांतिमान्स स्मृतो यथा॥७०॥ बहुवीरेप्यसावेको यदुवंशोद्भुतोभवत्॥
किंकेतक्यांदलानिस्युः सुरभीण्यखिलान्यपि॥७१॥ हेमकमलंतिनयणेणय

२२

43

णेळीलुप्यंति पयसत्थि॥ कुसुमंति तुझ्झहसिएणि वउयिभमराणरिं छोली॥७२॥

उक्तिर्यत्र प्रतीतिर्वा प्रतिषेधस्य जायते॥ जाचक्षते तमाक्षेपमलंकारं बुधा यथा॥

७३॥ इंद्रेण किं स यदि कर्णनरेंद्रसूनुरैरावतेन किमहो यदि तद्विपेंद्रः॥ दंभो

पय २

लिनापि लमलं यदि तत्प्रतापः स्वर्गोप्ययं ननु मुधा यदि तत्पुरी सा॥७४॥ य

स्यास्ति न रकंक्रोडनिया स्वरसिकं मनः॥ सोऽस्त्वहिंसानतस्तेयतत्स्वरःस्फ

तरां जनः॥७५॥ इच्छेतिज्जेण किन्ति कुणंति करुणारवणापिंजेणेव्व॥ ते घण

जरत्याक्षणारादंतिघर्णमरणसमयएवि॥७६॥इदमेतदिदंवेतिसाम्याद्बुद्धिर्हिसंशयः॥ छे १
हेतुभिर्निश्चयःसोपिनिश्चयांतःस्मृतोयथा॥७७॥किंकेशपाशः प्रतिपक्षलक्ष्म्याः
किंवाप्रतापानलधूमएषः॥दृष्ट्वाभवत्पाणिगतंकृपाणमेवंकवीनांमतयःस्फुरं
ति॥७८॥इंद्रःसएषयदिकिंनसहस्रमक्ष्णांलक्ष्मीपतिर्यदिकथंनचतुर्भुजो
सौ॥ख्यातःस्यंदनध्वजधृतोद्धुरताम्रचूडःश्रीकर्णदेवनृपसूनुरयंरणाग्रे॥७९॥
अन्वयरव्यापनंयत्रक्रियायाःस्खलदर्थयोः॥तंदृष्टांतमितिप्राहुरलंकारंमनीषि

णः ॥८०॥ पतितानां संसर्गं त्यजंति दूरेण निर्मला गुणिनः ॥ इति कथयन् उज्वलतरती
नां हारः परिहरति कुचयुगुलं ॥८१॥ केनचिद्यत्र धर्मेण द्वयोः संसिद्ध साम्ययोः ॥
भवत्येकतराधिक्यं व्यतिरेकः स उच्यते ॥८२॥ जस्वस्वत्पौरुषगुणाज्जयसिंह
देव पृथ्वीपतेर्मृगपतेश्च समानभावः ॥ किं त्वेकतः प्रतिभटाः समरं विहाय
ति सद्यो विशन्ति वनमन्यमतंकमानाः ॥८३॥ नैतदेतदिदं त्वेतादित्यपन्हवपूर्व
कं ॥ उच्यते यत्र सादृश्यादपन्हुतिरियं यथा ॥८४॥ नैतन्निशायां शिलश्र

चित्तेषमंधीस्तलालोकनमंधकारं॥ निद्रागमप्रस्खलपंचबाणसेना
समुत्थापितएषरेणुः॥८५॥ उपमेयंसमीकर्तुमुपमानेनयोज्यते॥ तु
ल्येककालक्रियया यत्र सा तुल्ययोगिता॥८६॥ तमसा लुप्यमानानां
लोकेस्मिन्साधुकर्मनां॥ प्रकाशनाय प्रभुता भानोस्तव च दृश्यते॥
८७॥ कल्पना काचिदौचित्याद्यत्रार्थस्य सतोन्यथा॥ द्योतिते वा
दिभिः शब्दैरुत्प्रेक्षा सा स्मृता यथा॥८८॥ नभस्तले किंचिदिवप्रवि

षाश्च कारिरे चंद्रकचिप्ररोहाः॥ जगाद्रि लिख्वाहसलः प्रमोदाद्दंताइव ध्वांतनि
शाचरस्य॥८९॥ उत्कसिध्यर्थमन्यार्थन्यासोप्यापिपुरःसरः॥ कथ्यते र्थांतर
न्यासः श्लिष्टोश्लिष्टश्च सद्विधा॥९०॥ त्रोणत्वमक्ष्णामसिताब्जभासां गिरां
प्रचारस्त्वपरप्रकारः॥ बभ्रुवपानानम्रघनो वधूनामचिंतनीयोनुस्कराननुभा
वः॥९१॥ शुंडादंडैः कपिलाः कुंजराणां पुष्पोत्सर्गं पादपाश्चाकुचक्रुः॥ स्तब्धा
काराः किं प्रयच्छंति किंचित्क्रांता यावन्नोद्भूते वरलत्रांकं॥९२॥ उच्यते वक्रभि

+घनतुहिनपातदलिताकंपं नुसामालती मिलति र

ष्टस्य प्रतीतिजननक्षमं॥ सधर्मं यत्र वस्त्वन्यत्समासोक्तिरियं यथा॥ २३॥ मधु
कर माकुरु शोकं विचर करीरद्रुमस्य कुसुमेषु॥ २४॥ विना कारणसद्भावं यत्र
कार्यस्य दर्शनं॥ नैसर्गिकगुणोत्कर्षभावनात्सा विभावना॥ २५॥ अनभ्य
यनविद्यासो निर्व्ययपरमेश्वराः॥ अनलंकारसुभगाः पांतु युष्मान् जिने
श्वराः॥ २६॥ आदिमध्यांतवर्त्येकपदार्थेनार्थसंगतिः॥ वाक्यस्य यत्र जाये
त तदुक्तं दीपकं यथा॥ २७॥ अगुस्तव दिवि स्वामिन् गंधर्वाः पावनं यशः॥

किन्नराश्वकुलाद्रीणां कंदरेषु मुहुर्मुहः॥९९॥ विराजंते तमिस्राणि द्योतं
ते दिविनारकाः॥ भांति ताः कुमुदश्रेण्यः स्रोतसं ते निशि दीपकाः॥१००॥ वस्तु
नो वस्तुमुत्कर्षमसंभाव्यं यदुच्यते॥ वदंत्यतिशयाख्यं तमलंकारं बुधाय
था॥१०१॥ त्वद्दारितारिलरूणी श्वसितानिलेन संमूर्छितोर्मिभुमहोदधि
बुद्धितीव्रा॥ हंतर्लुठद्गिरि परस्परशृंगसंगघोरारवे मुररिपोरपयाति
निद्रा॥१०२॥ एकदंडानिसप्तस्य यदि छत्राणि पर्वतो॥ तदोपमीयते पार्श्व

50

मूर्ध्नि सस्फुणः फणी ॥१०३॥ यत्रोत्पाद्यतः कंचिदर्थं कर्तुः प्रकाश्यते ॥ न योग्य
ता युक्तिरसौ हेतुरुक्तो बुधैर्यथा ॥१०४॥ भुवणसम्भउ मत्ता तत्ताविरहेण कुण
ई ना हसि ॥ कंठब्भंतरघोलिरमहुरसरं बालिआगीअं ॥१०५॥ विससो अरो
मयंको कयलआसाइ आगरो पवणो ॥ जायपलासो सिहरी पहिएमारिंलि
ते इह्मि ॥१०६॥ अलसरतया यत्र कथ्यमानेन वस्तुना ॥ विवक्षितं प्रतीयेल
पर्यायोक्तिरियं यथा ॥१०७॥ स्वसैन्यवाहनिवहस्य महाहवेषु द्वेषः प्रभो रिपु

पुरं भ्रिजनस्य म्ह चासीत्॥ एकः खुरैर्न हुलरेणुलतिं चकार तां संजहार सु

नरश्मूजलैर्यदन्यः॥१०८॥ कारणांतरसंपत्तिर्दैवौरंभ एव हि। यत्र कार्य ६२

स्य जायेत तज्जायेत समाहितं॥१०९॥ मनस्विनीवल्लभवेश्मगं तुमुलं

ठिलायां वदभ्रभिन्निरायां॥ तावच्चवांभो धरधीरनादप्रबोधितः सोध

त्रिरसी चु कूज॥११०॥ परिवर्तनमर्थेन सद्दशाऽसदृशेन वा॥ जायतेऽ

र्थस्य पत्रासो परिवृत्तिर्मता यथा॥१११॥ जं नर्गलव्यालफणामणीनां

प्रभाभिरुद्भासितभ्रूभ्रमर्तैः॥ स्फुरत्प्रदीपाणि गृहाणि दत्वा गुहास्वतो ते स्वदरा
लिवर्गः॥११२॥ दत्वा प्रहारं रिपुपार्थिवानां जग्राह यः संयति जीवितव्यं॥ श्रृंगा
रभंगीं च तदंगनाना मादाय दुःखानि ददौ स देवः॥११३॥ यत्रोक्तानां पदार्था
नामर्थाः संबंधिनः पुनः॥ क्रमेण तेन बध्यंते तद्यथासंख्यमुच्यते॥११४॥
मृदुभुजलतिकाभ्यां श्रोणिमानंदवस्या स्वरणकमलभासा चारुणा चानने
न॥ बिसकिसलयपद्मान्यात्तलक्ष्मीणि मन्ये विरहविपदि वैरात्तन्वलेलापमंगे॥११५॥

वस्तुनोर्यत्रसंबंधमनौचित्येनकेनचित्॥असंभाव्यंवदेहुक्तालमाहु
र्विषमंयथा॥११६॥क्वेदंतववपुर्वत्सेकदलीगर्भकोमलं॥क्वायंराजीमलि
क्रूरादायीव्रलपरिग्रहः॥११७॥सहोक्तिःसाभवेद्यत्रकार्यकारणयोः
सह॥समुत्पत्तिःकथाहेतोर्वचःकुलज्जन्मवान्तिता॥११८॥आदत्तेसहय
शसानमयलिसार्द्धंमदेनसंग्रामे॥सहविद्विषांश्रियंसोकोदंडंकर्षति या२
श्रीमान्॥११९॥आपातेहिविरुद्धत्वंयत्रवाक्येनतत्त्वतः॥शाब्दार्थस्य

२८

५२ तमाभाति सविरूढः स्मृतोयथा॥१२०॥ दुर्वारबाणविभयेनसुवर्मणापिलो
कोन्तरान्वयभुवापिधीवरेण॥ प्रत्यर्थिषु प्रतिरणं स्वकिलेषु लेनसंज्ञा
मवाप्ययुयुधेपुनरेवविष्णुः॥१२१॥ येनाक्रांतं सिंहासनमरिभूभृच्छि
रांसिचिनतानि॥ क्षिप्तायुधिरारपंक्तिं की र्तिर्यातादिगंतेषु॥१२२॥ यत्रा
र्थांतरमुत्कृष्टं संभवत्युपलक्षणं॥ प्रस्तुतार्थस्यसप्रोक्तोबुधैरवसरो
यथा॥१२३॥ सएषनिश्चयानंदः स्वच्छंदतमविग्रहः॥ येननन्केचरःसो क्रमः।

२८

पि युद्धे बर्बरको जितः ॥१२४॥ यत्र निर्द्धारितात्सारात्सारः सारस्ततस्ततः
निर्धार्यते यथाशक्ति तं सारमिति कथ्यते ॥१२५॥ संसारे मानुष्यं सारं मानु
ष्यके च कौलीन्यं ॥ कौलिन्ये धार्मिकत्वं धार्मिकत्वे पि सादय्यं ॥१२६॥ पदैस्तैरेव
भिन्नैर्या स्यंवर्त्त्यैकमेव हि ॥ अनेकमर्थं यत्रासौ श्लेषः स उच्यते यथा ॥१२७॥
आनंदमुल्लासयतः समंतात्करैरसंतापकरैः प्रजानां ॥ यस्योदये क्षोभ
मवाप्य राज्ञो जग्राह वेलां किल सिंधुनाथः ॥१२८॥ कुर्वन्कुवलयोल्लासं र

पा३

२९

ष्यां भोजनश्रियं हरन्॥ रेजे राजापि यच्चित्रं निशां तेकांतिमत्तया॥२९॥ एकत्रय

त्रवस्तूनामनेकेषां निबंधनं॥ नस्कलेषापलक्षानां तं वदंतिसमुच्चयं॥३०॥ अ

णहिल्लपाटकं पुरमवनिपालिः कर्णदेवनृपस्तुः॥ श्रीकलशानामधेयः क

रीच जगतीहरत्नानि॥३१॥ ग्रामेवासोनायको निर्विवेकः कौटिल्यानामेक

पात्रं कलत्रं॥ नित्यं रोगः पारवश्यं च पुंसामेतत्सर्वं जीवतामेव मृत्युः॥३२॥

प्रशंसा क्रियते यत्राप्रस्तुलस्यापि वस्तुनः॥ अप्रस्तुलप्रशंसां ता माहुः क

२९

तधियोयथा॥ ३३॥ स्वैरं विरेहेति स्वैरं व्रोते स्वैरं च जल्पति॥ भिक्षुरेकः स्मरन्तीलो
के राजचौरौ भयोज्झितः॥ ३४॥ पूर्वपूर्वार्थ वैशिष्ट्य निष्ठानामुत्तरोत्तरं॥ अर्था
नां या विरचना बुधै रेकावलीमता॥ ३५॥ देशाः समृद्ध नगरा नगराणि च वेस
सम्प्रमि निलयानि॥ वृक्षुलयाः सलील ललना ललनाश्चासंलकमनीयाः॥
३६॥ प्रत्यक्षाल्लिंगतो यत्र कालत्रितय वर्तिनः॥ लिंगिनो भवति ज्ञानमनुमा
नं तदुच्यते॥ ३७॥ नूनं लग्नस्तवा भूवन्न भिषेकांभसाविभो॥ अन्यथा कथ

।लि

मेनास्कृजनः स्नानेनशुध्यति॥३८॥जंभभित्कुंभिज्यो निर्यतो शुभ्रं विजृं
भते॥उदेष्यते ततोमन्येखलः सखिनिशाकरः॥३९॥मुखप्रभावाधिलकौ
लिरस्याहोषाकरः किं करतां बिभर्ति॥तल्लोचनश्रीहृतिसापराधान्यब्जानि
नोचोक्षि मयं क्षिणोति॥४०॥यत्रसाधारणं किंचिदेकत्रप्रतिपाद्यते॥अ
न्यत्रतन्निवृत्त्यैसापरिसंख्योच्यते यथा॥४१॥यत्रवायुः परंचोरः पोर
सोरभसंपदां॥युवानश्चकृतघ्नो वा देवविभ्युर्बधजनात्॥४२॥प्रश्नेय

त्रोत्तरं व्यक्तं गूढं चाप्यथवोभयं॥ प्रश्नोत्तरं तथोक्तानां संसर्गसंकरं विदुः॥७३॥
अस्मिन्नपारसंसारसागरे मज्जतां सतां॥ किं समालंबनं साधो रागद्वेषपरि
क्षयः॥७४॥ क्व वसंति श्रियो निसं भ्रमलां वदक्षो विद॥ असावतिव्रायः क्षोपि
यदुक्तमपि नोह्यते॥७५॥ किमेभंस्याघ्यमाख्याच पाक्षिणां काकुतोयद्राः॥
गरुडः क्री द्वत्रो निसंदानवारिवराजिलः॥७६॥ बभंउस निसंपुडमुत्तिअम
णिनोपहासमरूं हव॥ सिरिबाहडेरु निततन्नो आसि बुहो तस्स सोमस्स॥७७॥

अचमत्कारिता वा स्यादुक्त्यौ तर्भाव एव च ॥ अलंक्रियाणामन्यासामनिबंधे
निबंधनं ॥ ७८ ॥ द्वित्रिपदा पांचाली लाटीया सप्त पंच वा ॥ यावच्छब्दाः समास
वंतो भवति यथासंख्यं गौडीया ॥ द्वे एव रीती गौडीया वैदर्भी चेति सांतरे ॥
एकाभूयः समासा स्यादसमस्तपदापरा ॥ ७९ ॥ दर्पोत्साहितलतुंग पर्वत
ग्रातग्राव प्रपाताहतिक्रूरात्क्रंदद तुच्छगौ छपकुछत्रेंकारघोरीकृतः ॥ वि
श्वं बर्बर बध्यमानपयसः क्षिप्रापगायाः स्फुरन्नाक्रामत्ययमक्रमेण बहुलः

कल्लोलकोलाहलः ॥५०॥ विप्राः प्रसन्नेव भवंति लोला लोकोक्तिरेषा न मृ
षा कदाचित् ॥ पश्चुंब्यमानाम् चुपेर्द्विजेन्द्राः श्लिष्यस्यसौ कैरविणी कराग्रैः ॥
५१॥ अर्थेन येनालि चमत्करोति शापः कवित्वं कलिनां मनस्सु ॥ अलंक्रिया
त्वेन स एव तस्मिन्नभ्युदयालांहं तादृशानयेव ॥१५२॥ इति श्रीवाग्भटालंका
रे चतुर्थः परिच्छेदः ॥छ॥४॥ साधुपाकेनोप्य स्वाद्यं भोज्यं निर्लवणं यथा ॥
तथैव नीरसं काव्यमिति ब्रूमो रसानिह ॥१॥ विभावैरनुभावैश्च सात्वि

कैर्व्यभि चारिभिः॥ आरोप्यमाण उत्कर्षः स्थायी भावः स्मृतो रसः॥ २॥ शृं
गारवीरक रुणहास्याद्भुतभयानकाः॥ रौद्रबीभत्सशांताश्च नवैते नि
श्चिता रसाः॥ ३॥ जायापत्योर्मिथो रत्यावृत्तिः शृंगार उच्यते॥ सं
योगो विप्रलंभश्चे सेष तु द्विविधो मतः॥ ४॥ तो तयोर्भवतो वाच्यो बु
धैर्युक्तवियुक्तयोः॥ ५॥ छन्नश्च प्रकाशश्च पुनरेष द्विधा मतः॥ ६॥ रू
पसौभाग्यसंपन्नः कुलीनः कुशलो युवा॥ अनुद्धतः सूनृतगीः ख्यातो

नेतात्र सद्गुणः ॥६॥ अयं च विविधश्चेष्टो ऽनुकूलो दक्षिणः शठः ॥ धृष्टश्चे
ति चतुर्धा स्यान्नायिकास्याश्चतुर्विधा ॥७॥ नीलारागो ऽनुकूलः स्यादनन्य
रमणीरतः ॥ दक्षिणश्चान्यचित्तो ऽपि यः स्यादविकलः स्त्रियां ॥८॥ प्रियं
वक्त्यप्रियं तस्याः कुर्वन्यो विलक्षतः शठः ॥ धृष्टो ज्ञातापराधो ऽपि न विल
क्षो वमानितः ॥९॥ अनूढा च स्वकीया च परकीया पणाङ्गना ॥ त्रिवर्ग
णाः स्वकीया स्यादन्याः केवलकामिनः ॥१०॥ अनुरक्तानुकूलेन स्वयं

यास्वीकृताभवेत्॥ सानूढेतियथाराज्ञोदुष्यंतस्यशकुंतला॥११॥ देव
तागुरुसाक्ष्येणस्वीकृतास्वीयनायिका॥ क्षमावत्यतिगंभीरप्रकृतिसच्च
रित्रभृत्॥१२॥ परकीयाप्यनूढेवचाव्यभेदोस्तिचानयोः॥ स्वयमभ्यतिका
मैकासख्यैवैकाप्रियंवदेत्॥१३॥ सामान्यवनितावेश्याभवेत्कपट
पंडिता॥ नहिकश्चित्प्रियस्तस्यादातारंनायकंविना॥१४॥ सर्वप्रकारा
मेवैषायातिनायकसुहृता॥ वाच्यः प्रच्छन्नएवान्यस्त्रीणांप्रियसमा

गमः॥१५॥पूर्वानुरागो मानात्मा प्रवासः करुणात्मकः॥विप्रलंभश्चतुर्धा स्यात्पूर्वपूर्वो हि
यं गुरुः॥१६॥स्त्रीपुंसयोर्नवालोकादेवोल्लसितरागयोः॥ज्ञेयः पूर्वानुरागोयमपूर्णस्पृह
योर्दशा॥१७॥मानोन्यवनितासंगादीर्ष्याविकृतिरुच्यते॥प्रवासः परदेशस्थे प्रिये वि
रहसंभवा॥१८॥स्यादेकतरपंचत्वे दंपत्योरनुरक्तयोः॥शृंगारः करुणाख्योयं तत्र
वर्णन एव सः॥१९॥उत्साहात्मा भवेद्वीरस्त्रेधा धर्माजिदानतः॥नायकोत्र भवेत्स
र्वैः श्लाघ्यैरधिगतो गुणैः॥२०॥शोकोत्र स्थायी करुणो ज्ञेयस्तत्र प्रस्तुपातरोदने॥देव

र्य्यमोहनिर्वेदप्रलापाश्रूणि कीर्तयेत् ॥२१॥ हासमूलसमाख्यातो हास्यनामा रसो बुधैः ॥
चेष्टांगभेषवैकृत्याद्धास्यो हासस्य चोद्भवः ॥२२॥ कपोलाश्लिलतोल्लासो भिन्नोष्ठः स
महास्मनां ॥ विदीर्णास्यश्च मध्यानामधमानां सशब्दकः ॥२३॥ विस्मयात्साद्भुतो ज्ञेयः
सत्वासंभाव्यवस्तुनः ॥ दर्शनाच्छ्रवणाद्वापि प्राणिनामभिजायते ॥२४॥ तत्र नेत्रवि
कासः स्यात्पुलकः स्वेद एव च ॥ निस्पंदनेत्रता साधु साधु वाग्गद्गदा च गीः ॥२५॥
भयानको भवेद्भीति प्रकृतिर्घोरवस्तुनः ॥ स च प्रायेण वनितानीचबालेषु शस्य

ते॥२६॥ दिगालोकास्यशोषांगकंपगद्गदसंभ्रमाः॥ त्रासवैवर्ण्यमोहाश्च वर्ण्यन्ते विबु
धैरिह॥२७॥ क्रोधात्मको भवेद्रौद्रः क्रोधश्चापि पराभवात्॥ भीष्मवृत्तिर्भवेदुग्रः
सामर्षस्तत्र नायकः॥२८॥ स्वांसाघातस्ववीर्यांसास्त्रोत्क्षेपभ्रूकुटयस्तथा॥ अत्रारा
तिजनोत्क्षेपो दलनं चोपवर्ण्यते॥२९॥ बीभत्सः स्याज्जुगुप्सातः सोद्वेगः श्र
वणेक्षणात्॥ निष्ठीवनास्यभंगादि स्यादत्र महतां नृणां॥३०॥ सम्यग्ज्ञानसमु
त्थानः शांतो निस्पृहनायकः॥ रागद्वेषपरित्यागात् सम्यग्ज्ञानस्य चोद्भवः॥३१॥

68

दोषैरुझ्झितमाश्रितं गुणगणैश्चेतश्चमत्कारिणं नानालंकृतिभिः परीतमभि
तोरीत्यास्फुरंत्यासतां ॥ तैस्तैस्तन्मयतां गतं नवरसैराकल्पकालं । कविस्रष्टारो
रचयंतु काव्यपुरुषं सारस्वताध्यायिनः ॥ ॥ इतिश्रीवाग्भटालंकारे पंचमः
परिछेदः ॥ ॥ ५ ॥ श्रीरस्तु ॥ शके १७११ सौम्यनाम संवत्सरे भाद्रपदकृष्णत्रयो
दश्यां वाग्भटालंकाराख्यमिदं पुस्तकमलेखि ॥ श्रीगणे १ १शायक १ १मम १श्री ॥

[OrderDescription]
,CREATED=25.06.20 13:37
,TRANSFERRED=2020/06/25 at 13:50:03
,PAGES=69
,TYPE=STD
,NAME=S0003221
,Book Name=M-1559-VAGBHATTALANKAR
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,